

Випуск 3

2022

Богослов'я
Філософія
Релігієзнавство
Історія релігії

GRAPHÉ GRAФЕ

Philosophical and religious studies

Issue 3

Scientific journal

Published since 2021

Frequency: 2 issues per year (April,
September)

Ukrainian Instytut of Arts and Sciences

Філософсько-релігієзнавчі студії

Випуск 3

Науковий журнал

Видається з 2021 року

Періодичність: 2 випуски на рік (Квітень,
Вересень)

Український гуманітарний інститут

ЗАСНОВНИК: ПВНЗ «УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ»

Свідотцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ №24622-14562Р

Друкується за ухвалою Вченої Ради

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Протокол №9 від 15.07.2022 р.

Редакційна колегія:

Зінченко В.В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут (головний редактор); Котляров П.М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історичного факультету, Національний університет імені Тараса Шевченка (заступник головного редактора); Куриляк В.В., PhD, доцент, завідувачка кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут (заступник головного редактора); Балаклицький М. А., доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна; Богачевська І.В., кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та педагогіки, Національний транспортний університет; Бондаренко В.Д., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, член-кореспондент Національної педагогічної академії наук України; Зайцев Є.В., PhD, доктор богослів'я, заклад вищої духовної освіти «Заокський університет Церкви Християн-Адвентистів Сьомого Дня»; Корчук В.І., кандидат богословських наук, доцент кафедри богослов'я, Український адвентистський теологічний інститут; Котлярова Т.О., кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства, факультет філософії та суспільствознавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Проданюк Ф. М., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології, Український гуманітарний інститут; Опарін О. А., доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри терапії та ревматології, Харківська медична академія, президент Української академії історії медицини; Остащук І.Б., доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова; Понятовський Ф.К., PhD, кандидат філософських наук, доктор богослів'я, Адвентистський університет Африки; Сітарчук Р.А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка; Соловій Р.П., доктор філософських наук, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Стоколос Н.Г., доктор історичних наук, професор, професор кафедри релігієзнавства і теології, Національний університет «Острозька академія»; Федоренко М.О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова; Фокін Д.О., кандидат історичних наук, доцент кафедри лінгвістики та гуманітарно-соціальних дисциплін, проректор з науково-дослідної роботи закладу вищої духовної освіти «Заокський університет Церкви Християн-Адвентистів Сьомого Дня»; Чернушка І.Г., кандидат філософських наук, директор Буковинського біблійного інституту; Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. Драгоманова; Шевчук В.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут; Наморадзе С, доктор богослів'я, PhD, викладач Українського адвентистського теологічного інституту, працівник Кавказької місії ЦАСД; Денис Кайзер (США) – Assistant Professor of Church History, Interim Director for Outreach and External Affairs, Center for Adventist Research (CAR); Research and Publication Editor for the Ellen G. White Estate. BTh, Seminar Schloss Bogenhofen MA, PhD, Andrews University.

Адреса редколегії:
Український гуманітарний інститут,
вул. Інститутська 14,
08292, Буча, Київська обл., Україна,
тел.: (+38) (063) 2980539

Editorial office address:
Ukrainian Instytut of Arts and Sciences,
st. Instytutska 14, 08292,
Bucha, Kyiv obl. Ukraine,
tel.: (+38) (063) 2980539

Головний редактор – Віктор ЗІНЧЕНКО
Заступник головного редактора – Валентина КУРИЛЯК
Редактор (англ. анотацій) – Ганна ПОЛІНА
Технічний редактор – Богдан КУРИЛЯК
Комп’ютерний макет – Богдан КУРИЛЯК
Коректор – Світлана РОМАНЧУК

Видавництво – «Міленіум»
65101, Київська обл., м. Гостомель, вул. Лугова, 4-а
Телефон: +38 (067) 8493460; (044) 2225084
E-mail: <https://milenum-book.prom.ua>
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Підписано до друку: 15.07.2022 р.
Формат 70x100/16 Ум. друк. арк. 19,5.
Тираж 100 прим. Зам. 0421/137

ЗМІСТ | CONTENTS

6 БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ

Aleksey Oparin, Valentyna Kuryliak

6-15 PANDEMICS: MEDICAL-BIBLICAL AND HISTORICAL ASPECTS

Олексій Опарін, Валентина Куриляк
ПАНДЕМІЇ: МЕДИКО-БІБЛІЙНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ

16 РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАУКИ

Роман Орловський

16-23 ЧАСОВІ АСПЕКТИ ВИРОВЧЕННЯ СВІДКІВ ЄГОВИ: ВИТОКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Roman Orlovskyi
TIMING ASPECTS OF THE CREED OF JEHOVAH'S WITNESSES: ORIGINS
AND TRANSFORMATION 16

24 ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Гнат Меренков, Федір Проданюк

24-30 ІСТОРІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН БАПТИСТІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (сер. XIX ст. – 1929 року)

Hnat Mierienkov, Fedir Prodanyuk
HISTORY OF EVANGELICAL CHRISTIAN BAPTISTS IN UKRAINE
(Mid-19th Century to 1929)

В'ячеслав Яремчук

31-44 ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Vyacheslav Yaremchuk
FEATURES OF THE PORTRAIT OF THE REGIONAL POLITICAL ELITE OF UKRAINE (ON THE
EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

45 ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Людмила Штанько

45-56 ЕКОНОМІЧНА ЕТИКА УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТІВ ЯК ЗАСІБ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Ludmyla Shtanko
ECONOMIC ETHICS OF UKRAINIAN PROTESTANTS AS A MEANS OF STABILIZATION OF
ECONOMIC PROCESSES

БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ

УДК:159.9.019.4

Doi: 10.55315/graphic.2.2021.6-15

Тематична рубрика: теологія.

PANDEMICS: MEDICAL-BIBLICAL AND HISTORICAL ASPECTS

Aleksey Oparin**doctor of medical sciences, professor***Kharkiv Medical Academy of Post-graduate Education**Kharkiv, Ukraine*

EMail: oparinaa@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5501-3891>**Valentyna Kuryliak****PhD, postdoctoral student in the philosophy and cultural studies department***National University «Ostroh Academy»**Ostroh, Ukraine*

EMail: v.kuryliak@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>

Abstract. In this article, we consider pandemics in medical-biblical and historical aspects, through medical, social, and biblical-philosophical prisms. We analyze the level of health literacy of the population, the quarantine system, and disease warnings in the biblical text. It is stated that thanks to the rules of personal hygiene and the developed quarantine system, the ancient Israelites avoided mass diseases. A brief history of world pandemics, the medieval trio: Justinian's plague, "Black Death", syphilis and leprosy, as a result of which the population of Europe and the world has decreased by almost 50%, is considered. We have established that global pandemics usually broke out at a time when the state church abused its powers and led an anti-Christian lifestyle. It is shown that in the Middle Ages, the state church blamed the emergence and spread of diseases of the Jews, whose neighborhoods suffered less from pandemics due to the fact that they followed the biblical quarantine regulations. We briefly reviewed the Spanish flu and Covid-19 pandemics, with the result that they also erupted during crisis moments in human history. It is concluded that there is a causal relationship between pandemics and the moral level of society and its attitude to basic biblical values.

Key words: pandemic, biblical quarantine measures, medieval epidemics, medico-biblical aspect, historical aspect.

ПАНДЕМІЇ: МЕДИКО-БІБЛІЙНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ

Олексій Опарін**доктор медичних наук, професор***Харківська медична академія післядипломної освіти**Харків, Україна*

EMail: oparinaa@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5501-3891>**Валентина Куриляк****доктор філософії, аспірант кафедри філософії та культурології***Національний університет «Острозька академія»**м. Острог, Україна*

EMail: v.kuryliak@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>

Анотація. У статті подано огляд пандемій у медико-біблейському та історичному аспектах, а явища епідемій розглянуті через медичну, соціальну та біблійно-філософську призми. Проаналізовано рівень санітарної грамотності населення, систему карантину та попередження про захворювання у біблійному тексті. Констатовано, що завдяки правилам особистої гігієни та розробленій системі карантину стародавні ізраїльтяни уникали масових захворювань. Розглянуто коротку історію світових пандемій, середньовічне тріо: Юстиніанова чума, «Чорна смерть», сифіліс та проказа, внаслідок яких населення Європи та світу скоротилося майже на 50%. Встановлено, що світові пандемії зазвичай спалахували тоді, коли державна церква зловживала своїми повноваженнями і вела антихристиянський спосіб життя. Показано, що в епоху Середньовіччя державна церква звинувачувала у появі та поширенні хвороб євреїв, чий квартали менше страждали від пандемій через те, що вони дотримувалися біблійних карантинних приписів. Коротко розглянуто пандемії іспанського грипу та Ковіда-19, внаслідок чого констатовано, що вони також спалахнули під час кризових моментів історії розвитку людства. Зроблено висновок про те, що існує причинно-наслідковий зв'язок між пандеміями та моральним рівнем суспільства та його ставленням до базових біблійних цінностей.

Ключові слова: пандемія, біблійні карантинні заходи, середньовічні епідемії, медико-біблейський аспект, історичний аспект.

Introduction. Since the end of 2019, humanity at the individual, state, and global levels has been confronting the consequences resulting from the coronavirus infection, which provoked global changes in almost all spheres of human life. The Covid-19 pandemic not only caused damage to the global economic and public order but also put medical and scientific staff in a difficult position, who, despite the available modern discoveries and technologies, could not quickly cope with the crisis situation. A huge number of articles and publications have been published on the topic of the Covid-19 pandemic, however, there is still no comprehensive philosophical analysis of the coronavirus problem, since most of the published works on the Covid-19 infection are mainly of a narrowly substantive nature. Therefore, we propose to consider the problems of pandemics that shook humanity over the past two millennia from a philosophical, biblical, medical, social perspective. Examining the issue of pandemics in a complex, we will try to determine the possible causes of their occurrence, as well as to trace the moral and ethical level of society when these pandemics broke out. Therefore, the main goal of our research is to study the problem of a pandemic in the context of the history of medicine, world history, religious studies, and the Bible.

Bible about pandemics (epidemics). In the biblical text, the concepts of epidemics and pandemics are encountered directly and indirectly several times. The mass death of the Egyptians from natural disasters and phenomena, where the culmination of Egyptian executions was the death of babies (Book of Exodus, chapters 7-12). Various diseases as a tool for punishing the Israeli people for violating the commandments of God Yahweh (book, Deuteronomy, chapter 28). The fact of the extermination of the troops of the Assyrian king Sennacherib under the walls of Jerusalem (2 Kings, chapter 19). New Testament prophecies of Christ about diseases that will become a sign of His soon Coming (Gospel of Matthew, chapters 24: 7-8) and the seven last plagues described in the book of the Apocalypse (Book of Revelation, chapter 16). It is interesting to note that in each of the above cases, there is a connection between the cause of the epidemic and the sins or apostasy of people from God. However, along with the description of various pandemics in the biblical text, we come across a number of recommendations and preventive measures that need to be taken in case of infections. It is important to emphasize that these epidemiological measures were an integral part of the legislation of Ancient Israel. Among them we can highlight the following:

The level of health literacy of the population. According to biblical laws, which in ancient Israel had the status of the state, priests were the most literate part of society and, as a rule, possessed medical knowledge and taught the people that at the slightest suspicion of a physical illness, one should turn to a priest for help. In the book of Leviticus, it is indicated that «When someone has on the skin of his body a swelling, or a scab, or a bright spot, and it becomes an infection of leprosy on the skin of his body, then he shall be brought to Aaron the priest or to one of his sons the priests» (Leviticus 13:2). Also, among the people of Israel, educational activities were regularly carried out, during which the population was provided with information about the first symptoms of the disease so that they could take the necessary measures in time. This is what we call today

the health literacy of the population, which in the days of ancient Israel was realized in the form of a kind of lectures. But the fact that the people, whose population at that time did not exceed 1 million, were at a high level aware of these laws, testifies to a well-established system of preventive medicine and educational work.

Also, the Bible strictly defines the rules of personal hygiene of a person, which prescribed to clean up their feces to ensure a level of personal cleanliness and eliminate a possible source of infection: «You shall also have a place allocated outside the camp, so that you may go out there to relieve yourself, and you shall have a spade among your tools, and it shall be when you sit down outside, you shall dig with it and shall turn and cover up your excrement». (Deuteronomy 23: 12-13).

Biblical quarantine system. According to biblical medical laws, a person who was diagnosed with a suspicion of a contagious disease, in particular leprosy, was isolated for a certain period from others, to whom he could pose a potential danger. «If, however, the spot on his skin is white and does not appear to be deeper than the skin, and the hair in it has not turned white, the priest shall isolate the infected person for seven days» (Leviticus 13: 4). Official medicine finally came to such methods of preventing the spread of infectious diseases only by the end of the 19th century. Therefore, we can state with confidence that the biblical sanitary laws prescribed the isolation of a person who could become infected with infectious diseases, in particular, by contact with the bodies of dead animals. «Also, if one of the animals dies which you have for food, the one who touches its carcass becomes unclean until evening. He, too, who eats some of its carcass shall wash his clothes and be unclean until evening, and the one who picks up its carcass shall wash his clothes and be unclean until evening». (Leviticus 11:39-40). Thanks to biblical sanitary laws and regulations, for the first time in the world, the concept of dynamic observation of the patient was established. So, during the entire time of quarantine, if a diagnosis of leprosy was made, the patient was under observation, and after a certain number of days, he was examined by a priest who served as a doctor, as already mentioned above. Moreover, the priest determined the further tactics of patient management.

Disease warning system. When healthy people appeared next to him, a leper had to let him know about his illness. «As for the person who has the leprous infection, his clothes shall be torn and the hair of his head shall be uncovered, and he shall cover his mustache and call out, 'Unclean! Unclean!» (Leviticus 13:45). This contributed to the prevention and non-spread of infection. Moreover, the leper himself, while observing this system, did not receive various airborne infections from other people, which, with his already reduced immunity, could become fatal for him. However, it is important to emphasize that the biblical quarantine system represented isolation, not alienation. A patient diagnosed with leprosy had to live outside the camp. «He shall remain unclean all the days during which he has the infection; he is unclean. He shall live alone; he shall live outside the camp». (Leviticus 13:45). But at the same time, we note that the infected person was not killed, as was the case with other peoples, was not expelled into the deserts or mountains, being doomed to death. He lived outside the camp, but not far from it. That is, he was protected, relatives knew about his location, and they could leave food and everything necessary for life for him. And finally, after being cured, he again became a full member of society (Leviticus 13:46). When he returned to society, those around him should not have avoided him, as today it is noted in relation to AIDS patients (although in everyday life, at work, in transport, they are not contagious) and a number of other diseases.

Disinfection system for clothing and residence. When the fact of infection of a person was established, it was imperative to destroy objects with which the patient came in contact, since they could become a potential focus of infection for others. «As for any earthenware vessel into which one of them may fall, whatever is in it becomes unclean and you shall break the vessel. Any of the food which may be eaten, on which water comes, shall become unclean, and any liquid which may be drunk in every vessel shall become unclean. Moreover, everything on which part of their carcass may fall becomes unclean; an oven or a stove shall be smashed; they are unclean and shall continue as unclean to you» (Leviticus 11: 33 35). The clothes of a person who had contact with potentially infected objects were more processed. «He, too, who eats some of its carcass shall wash his clothes and be unclean until evening, and the one who picks up its carcass shall wash his clothes and be unclean until evening» (Leviticus 11:40). Thus, through these prescriptions, the Israelis, not knowing that the source of infection was actually infectious bacteria, saved themselves and their families from local and massive infections and pandemics that often shook the peoples around them.

Diet system. A ban on eating unclean animals, which are reservoirs (or hosts, as infectious disease specialists say) for infections, for example, pork – the source of trichinosis, oysters – polioviruses, etc. A ban on the consumption of dead animals, since the death of an animal, could be due to an infectious disease, or pathogenic microbes could be in its dead carcass. «Also, if one of the animals dies which you have for food, the one who touches its carcass becomes unclean until evening» (Leviticus 11:39).

System for diagnosing infectious diseases. Ancient Israel was given clear diagnostic criteria by which a diagnosis could be made (Leviticus 13: 3-7,12-13, etc.). Moreover, the main signs of various forms of leprosy are very accurately noticed. If we compare the description of the symptoms of leprosy in the Bible with modern ones, we see the following:

Table 1. Comparison of symptoms of leprosy disease

<i>Description of leprosy in the Bible [24]</i>	<i>Bible Description of Leprosy Modern Symptoms of Leprosy [26]</i>
The priest, seeing that the lichens are spreading over the skin, will declare him unclean: this is leprosy. Papules can coalesce and form plaques that grow over the skin and form areas of atrophy.	The priest, seeing that the lichens are spreading over the skin, will declare him unclean: this is leprosy. Papules can coalesce and form plaques that grow over the skin and form areas of atrophy.
And if on the skin of his body his spot is white, but it does not turn out to be deepened into the skin, and the hair on it has not changed into white, then the priest must confine him who has an ulcer for seven days.	Symmetrical skin lesions with blurred borders of rashes, in some places the skin is thickened. Skin lesions are represented by pale depigmented spots with bright papules and clear red borders;

In other words, the priests had prescriptions, thanks to which they could determine exactly whether a person was sick with leprosy or deprivation. And this was done with the help of quarantine measures. It is noteworthy that in none of the legislation of the Ancient World and even the Middle Ages, up to the Reformation, we do not find such a clearly developed system of diagnostics.

Thus, the Bible contains a balanced approach to understanding the problem of a pandemic. On the one hand, speaking of the need to comply with anti-epidemiological measures, which indicates the absence of fanaticism in the text, which sometimes manifests itself today in the activities of some confessions, which say that if you pray to God, then you do not need to observe any quarantine restrictions, because in this they see, allegedly signs of distrust of God, and on the other hand, the Bible encourages a person to look deeper at the causes of the epidemic and their relationship with the moral decline of society and people’s deviation from the Law of God.

Historical overview of world pandemics. Pandemics of the Middle Ages. It is noteworthy that in the history of the Ancient World there are concepts of an epidemic, but not a pandemic, since this term entered the life of society in the Middle Ages, along with several of the greatest pandemics that shook all spheres of society at that time to their foundations [18, т. I С. 18; С. 12, 71, 178]. First of all, these were pandemics of plague, leprosy, and syphilis. Let’s consider each of them in a medical, social, and biblical-philosophical context.

The Middle Ages were marked by two global plague pandemics, the so-called Justinian plague, and the «black death». The first plague pandemic, or Justinian’s plague, began in AD 541. e. in Ethiopia or Egypt and then along the trade routes reached Constantinople, from which it spread in masse throughout Europe, up to Ireland, Central, and South Asia, Arabia, and North Africa. The duration of this pandemic was more than a hundred years and ended around 654 AD [6]. Historians describe the events of those years in the following words: «A terrible calamity visited Constantinople in 542, it was a plague that bypassed the entire empire for three years. Everywhere she made terrible devastation, but certain data were preserved only for Constantinople, Alexandria, and partly Syria. Having devastated Alexandria, the epidemic penetrated Constantinople and first affected the lower classes of the population.

The terrible mortality and variety of manifestations of the disease caused panic and worsened the disaster. Many fell into madness, and the medical art of that time turned out to be powerless and completely helpless in the fight against the epidemic. At the height of the epidemic, between five and ten thousand people died a day. People died out in whole families, there was no one to go after the sick and bury the dead. Patients left without a patron, often struck by madness, crawled out into the street, died in terrible agony, or, languishing with thirst,

Fig. 1. Black Death in London. Copy of M. Solomonov from medieval English engraving [18, p.185]

crawled to the sea and drowned. Trade and handicraft life stopped. The corpses lying in multitudes in the streets spread a terrible stench that made it difficult to live in many neighborhoods» [11, p. 258-259].

This plague pandemic killed about 100 million people in the east and about 25 million in Europe. From a historical and religious point of view, the era of the Justinian plague, was just the time of the formation of the institution of papal power, on the one hand, the era of church councils, proclaiming dogmas about the doctrine of saints, veneration of icons, the cult of the Virgin Mary, the right of priests to forgive sins, and on the other, an attempt Byzantine Emperor Justinian to recreate the Roman Empire based on the principles of violence and anti-Gospel teachings within its former borders. So, the time of the first plague pandemic came in the era of secularization and pagination of the Christian church.

The second plague pandemic occurred in the XIV century and went down in history under the name «Black Death». Although contemporaries called her «the great plague», «great danger», «great mortality» [17, p.136]. The pandemic began in 1320, when this terrible disease hit China, claiming tens of thousands of lives. With merchant caravans, the plague reaches

about 1335 in India, from there it spreads to Central Asia, reaching Samarkand by 1342, by 1346 - the capital of the Golden Horde, Saray, located in the lower reaches of the Volga. In 1346, the troops of the Golden Horde Khan Dzhanipek besieged the Genoese city of Kafu (modern Feodosia) in the Crimea, and during the siege, a plague broke out in the army of Dzhanipek, and then the Golden Horde Khan, seeing that the siege would have to be lifted, ordered by catapults to throw the corpses of those who died from the disease into Cafu. An epidemic breaks out in the Cafe, which, through the Genoese who were leaving for their homeland, is first transferred to Constantinople, and then to Italy, and from there spreads throughout Europe [8, p. 104].

According to the chroniclers of that time and data from archaeological excavations, in particular ancient cemeteries, in virtually every city in Europe over the next few years, according to the Cambridge Encyclopedia of Paleopathology, about 25% of the world population, and up to 25 million Europeans, which amounted to 31% of all European population [4, p. 91, 98].

In Naples alone, about 50 thousand people died, in Genoa – 40 thousand, which was about 50% of the population of these cities. In Venice, 100 thousand people died from the plague, that is, 70% of the city's population [4, p. 99]. In London, 100 thousand people died from the plague, in Paris – 50 thousand, in Strasbourg – 16 thousand, in Narbonne – 30 thousand, in Marseille – 56 thousand. In Avignon, 150 thousand died in seven months, and the number of the dead was so great that their corpses were simply thrown into the Rhone [10, p. 506]. The chronicler left the following testimony: «The patient left by all lay alone with his torments. Relatives were afraid to approach him, the doctor was afraid to enter his home. With groans breaking the heart, children called – parents, fathers, and mothers – sons and daughters, one spouse – the other. But in vain. The rulings about the plague were truly barbaric and inhuman: «the healthy and sick with the whole family, without distinction, locked themselves in the house, and a red cross was drawn on the gate with the inscription: God, have mercy on us!» ... There was a constant guard at the gates of this home concentration camp until the prisoners died out or recovered [10, p. 508]. The latter has almost never been observed. It is interesting to emphasize that for every epidemic, the state church, in order not to incur the anger of the population, turned its gaze to two reasons that allegedly explained all these troubles and deaths: insufficient religious zeal and

Jews [10, p. 509]. For this, during the period of the plague, religious penitential processions begin to be arranged. So, only in 1349, similar processions took place throughout Germany, France, the Netherlands, Switzerland, Denmark, England. They consisted of hundreds of people and were, in fact, one bloody mess, where people mercilessly scourged themselves to blood, believing that in this way they would be heard by God.

At the same time, it was widely reported that the Jews were to blame. The reason for the accusations was that the Jewish ghetto in Strasbourg was cleared of dirt and parasites, which to a greater extent filled the cities of Europe. But when the «black death» reached Strasbourg, it claimed the lives of thousands of people in the city districts. Thanks to the quarantine measures of Jewish doctors (Balavignus and Maimonides), the city and houses were cleared of dirt and rats. As a result, the rodents sought shelter elsewhere outside the ghetto. As a result, the death rate among Jews was 5%. However, the Parisian college of doctors expelled the Jewish physician Balavignus from its ranks and called him a charlatan. Since the Jews almost did not suffer from the plague, the Christians accused them of bringing this disease to the inhabitants of the city. As a result, suspicion and hatred of these people increased, and they were burned. And only centuries later, Balavignus's sanitary reforms were officially recognized by science and society [30]. The first Jewish trials were carried out in Chignon in 1348.

The convicts, after brutal torture, were forced to confess to the allegedly committed actions that brought on the epidemic. In Bern, Freiburg, Speer, Halle, Jews were massively driven into wooden buildings and burned without distinction of age or sex [10, p. 510].

Against the background of all this, the desperate population, between religious processions and pogroms of Jews, accompanied by the most heinous acts, indulged in irrepressible drunkenness and debauchery, acting on the principle: let us eat and drink, for tomorrow we die! [8, p. 104]. After both pandemics, a terrible famine reigned for decades, which killed hundreds of thousands more. Crime, theft, robbery flourished. Moreover, the clergy took an active part in robbing the dead [10, p. 509].

Fig. 2. Patients with black death – plague.

Fig. 3. Funeral of the victims of the Black Death in Tournai. Miniature from the manuscript of Gilles Le Muisi «Antiquitates Flandriae» 1349-1352 [29]

Fig. 4. Burning Jews during the plague. Miniature from the manuscript of Gilles Le Muisi «Antiquitates Flandriae» 1349-1352 [27]

It is noteworthy that the spread of plague was greatly facilitated by the mass extermination of cats in the Middle Ages, as a result of which the carriers of the plague – mice and rats – multiplied incredibly. The extermination of cats was due to the popular superstition, supported by the state church, that cats were supposedly the servants of the devil [17, p. 135]. Moreover, «there was a belief that the devil willingly takes the form of any animal to harm, and also turns into animals the people in which he settled or who entered into a relationship with him» [9, p. 52].

Francesca Petrarca (1304-1374), one of the most famous poets of the Middle Ages, described the state of the scientific community of that time and their attempts to explain the cause of the plague pandemic. «You ask historians – they are mute, you ask doctors – they are in a stupor, you turn to philosophers – they shrug their shoulders, wrinkle their foreheads, and bring their fingers to their lips in eloquent silence» [3, p. 82].

So, the era of the second plague pandemic was the heyday of the Inquisition. This was the era that rejected the preaching of the great English reformer, educator John Wycliffe and the Waldens who preached the principles of the gospel. At the same time, the then ruling medieval church not only rejected but systematically exterminated everyone who simply wanted to study the Bible and live according to its principles of goodness, peace, and truth. At the same time, the deepest moral fall of Europe takes place, which begins to turn to the cultural and religious heritage of paganism.

However, the most ominous medieval pandemic that was introduced to Europe during the Crusades was leprosy. The following figures indicate the prevalence of leprosy in the Middle Ages: in the 13th century alone, 2,000 leper colonies were opened in France alone, and 19,000 throughout Europe [10, p. 406].

A person who fell ill with leprosy became an outcast of society, they put him in a coffin, then they buried them alive in the church, and then they took them to the cemetery and closed them in a coffin, then they lowered them into the ground, threw several shovels of the earth on him with the words: «You are not alive, you die to us!» After that, he was pulled out of the ground and taken to a leper colony, after which he was considered dead to his entire family and society [5]. He was deprived of the right to inherit anything or earn money [4, p. 71-72]. The leper was obliged to wear bells on his clothes, which warned of his appearance, and on his clothes, he had to attach artificial hands made of white wool, which from a distance spoke of his illness [10, p. 406]. At the city gates, special gatekeepers were set up to inspect those who entered, and they also detained all those suspicious of leprosy [8, p. 106]. To be a leper at that time meant to become a «living dead».

So, the leprosy pandemic broke out during the era of the Crusades, during which people calling themselves Christians systematically exterminated all who did not obey the banner with the cross. These were campaigns that discredited Christianity in the eyes of the peoples of the East, when the thirst for power and profit was hidden behind external piety.

Together with the plague and leprosy, the disease of syphilis raged in the Middle Ages. A kind of medieval trio of pandemics. Syphilis was introduced to Europe by Columbus' sailors from America. One of the first scientists who described this disease and proposed schemes for its treatment, as well as giving it the name syphilis, was Girolamo Fracastoro, who described it as follows: «Let's start with the disease called syphilis... In Italy, it was discovered around the time when the French under King Charles, about ten years before 1500, occupied Naples. In their name, the disease was named French. In my poems, written as fun, I called this disease syphilis» [21, p. 75-76]. As for the initial occurrence of the disease, some expressed the opinion that it was brought to us from the New World, which was discovered by Spanish navigators... Meanwhile, it is known that this disease was observed for a time in Spain, France, Germany, and Italy, and in almost all of Scythia» [21, p. 79-80]. It is noteworthy that the animals of the llama initially suffered from syphilis, from sexual contact with which syphilis was transmitted to humans

Fig. 5. Examination of the leper. Doctors and bath attendants washing away blood clots, 1517 [11, p.231]

Fig. 6. A leper and a cripple at the city gates of Jerusalem, miniature from the manuscript of Vincent of Beauvais *Historical mirror*, 15th century, Arsenal Library, Paris [32]

Fig. 7. «The head of a youth» of a patient with syphilis, artist Hans Holbein (the Younger), 1523

as a result of bestiality [22, p. 69].

So, the syphilis pandemic coincided with the development of the Renaissance in Europe, which called on the then society to turn from medieval darkness, ignorance, and fanaticism to pagan culture, philosophy, and religion. All this entailed a deep moral crisis in the then European society. And the first appearance of syphilis at the end of the 15th century was the most terrible test that then humanity had to endure [23, p. 174], which until then could not fully cope with the consequences of the disease from the plague.

Influenza pandemics. There are two main pandemics in the history of this disease. Spanish flu – this pandemic shook the world from January 1918 to December 1920. A total of 550 million people, or 29.5% of the world’s inhabitants, were infected, the death toll was up to 80 million. The first patients appeared in the United States, but since then this country was at war with Germany and Austria-Hungary, so as not to cause panic in its troops, these messages were hidden, and only Spain, being neutral in the First World War, first reported flu epidemic, from which this pandemic was called the Spanish flu.

Influenza A (H1N1) was found to be the Spanish disease. The Spanish flu pandemic of 1918-1920 had three waves. The first two waves were in 1918 (the first and second half of the year, respectively), and the third in the first half of 1919. The three waves of the Spanish flu pandemic are clearly shown in Fig. 8 [33].

It is believed that the Spanish flu pandemic was discovered in Ukraine during the second wave [35, p. 9] and that it was brought to the territory of Ukraine by the occupying German troops. In the United States, where mortality was recorded relatively well, in comparison with warring Europe and even more so with the vastness of the collapsed Russian Empire, during the second wave of the Spanish flu pandemic, mortality from it in September was 1000-1500 per 100,000 population, and in October-November 1918 increased to 6000-6500 per 100,000 population. In the French army, again during the second wave of the Spanish flu, the mortality rate from it was 938 per 100,000 [34, p. 404-405]. It is noteworthy that this flu pandemic coincided with the events of the outbreak of World War, in which, for the first time in history, hostilities were fought simultaneously on almost all continents, when in the name of the enrichment and spread of the colonies, millions of people were killed and tens of millions were doomed to poverty and hunger.

COVID-19. For the first time, an outbreak of a coronavirus infection pandemic caused by the SARS-CoV-2 coronavirus was recorded in December 2019 in Wuhan, China. As early as January 30, 2020, the World Health Organization declared the outbreak a public health emergency of international concern and March 11 a pandemic. As of February 15, 2021, the pandemic had recorded over 109 million cases worldwide; more than 2.4 million people have died and more than 81.5 million have recovered [31]. A huge number of articles

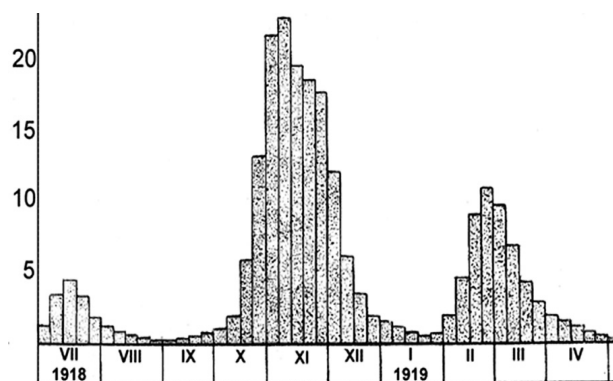

Fig. 8. Mortality from Spanish flu in England in 1918-1919 [34, p. 404-405]

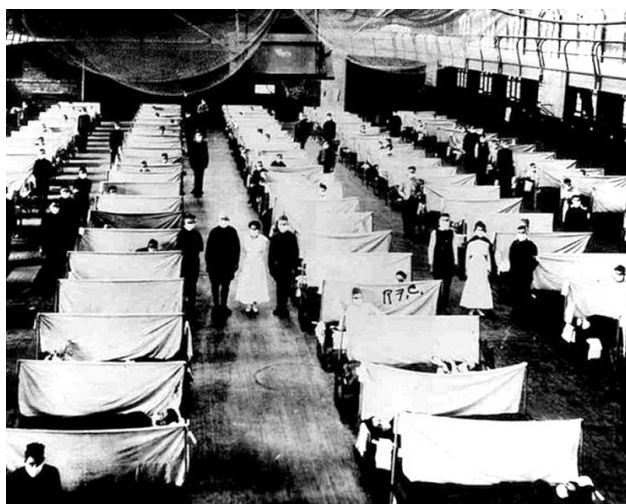

Fig. 9. During the Spanish flu pandemic, huge warehouses were used to house the sick under quarantine [25]

Fig. 10. Photo of COVID-19 deaths in coffins in Italy

have been written about this pandemic in recent months, but even they have not fully disclosed all the issues associated with this infection, in particular, even questions about the causes of its occurrence, the duration of the comorbid period, the age and gender characteristics of this disease, and the main thing is about the methods of its treatment. We only note that the total number of deaths from this disease was about one million people. It is noteworthy that its appearance was also marked by a hitherto unprecedented in history moral fall of modern society and its revision of the basic concepts of family, marriage, morality. On the other hand, the modern world is faced with a hitherto unprecedented artificial impoverishment of the population and unprecedented systematic pollution of the environment.

So, analyzing the pandemics of antiquity and modernity, we can draw the following main conclusions. The emergence of pandemics was associated with crises in society that arose as a result of a decrease in the level of morality and disregard for biblical norms and values. According to biblical philosophy, a pandemic can be caused either by direct sins of people, or be a direct punishment from God, or it can be allowed by God so that a person stops on a path that is disastrous for himself. The ancient Israelites isolated the sick, arranging a kind of quarantine and, thus, ensured their safety against infectious diseases. Although in some cases they did not fully understand the essence of quarantine and how it affects others. As you can see, in ancient times, patients were mostly simply kept at a distance, but they were shunned.

In the modern world, we notice a different picture: people reject those who fall ill, be it AIDS or Covid-19, react aggressively to them as a source of danger, not wanting to enter the situation of the infected. Because of this state of affairs, the sick hides their illnesses from the environment, which is even worse for society, since it cannot, because of this, control all the risks for itself. Thus, in our opinion, it is possible to understand the causes of a particular pandemic and, at the same time, to outline the most effective methods of its treatment and prevention, only taking into account a comprehensive analysis of the medico-biblical and historical aspects.

Список використаної літератури

1. Арнаутова Ю.Е. Колдуны и святые. Антропология болезни в средние века. СПб.: Алетейя, 2004. 398 с.
2. Барашнев Ю.И. Паломничество в прошлое медицины. М.: Триада-Х, 2013. 296 с.
3. Верхратський С.А. Історія медицини. К.: Здоров'я, 2011. 352 с.
4. Гезер Г. История повальных болезней. В 2 ч. Спб., 1867. С. 91.
5. Горелова Л. Е. Лепру лечили смертью (из истории борьбы с проказой). Регулярные выпуски «РМЖ». 2001. № 23. С. 1049. URL: https://www.rmj.ru/articles/istoriya_meditsiny/Lepru_lechili_smertyyu_iz_istorii_boryby_s_prokazo/ (дата звернення: 13.07.2021).
6. Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти. М.: Прогресс, 1990. 416 с.
7. Диль Ш. Император Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке. Минск: МФЦП, 2010. 656 с.
8. История медицины. Материалы к курсу Истории медицины / ред. Б. Петров. Москва : Медгиз, 1954. 280 с.

9. Канторович Я.А. Процессы против животных в средние века. М.: Ленанд, 2018. 72 с.
10. Ковнер С. История средневековой медицины. В 2 ч. К.: Тип. импер. ун-та св. Владимира, 1893-1898. 648 с.
11. Мейер-Штейнег Т., Зудгоф К. История медицины. М.: Госполитиздат, 1925. 464 с.
12. Мультиановский М.П. История медицины. М.: Медицина, 1961. 348 с.
13. Опарин А. А. История Древней и Средневековой медицины. Харьков: Факт, 2016. 768 с.
14. Опарин А. А. История медицины эпохи Возрождения и Реформации. Харьков: Факт, 2018. 388 с.
15. Опарин А. А. Медицина Византийской империи. Харьков: Факт, 2020. 320 с.
16. Опарин А. А. Медицина Киевской Руси. Харьков: Факт, 2019. 392 с.
17. Склярова Е.К., Жаров Л.В. История медицины. Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. 346 с.
18. Сорокина Т.С. История медицины. В 2 т. М.: Изд-во Рос. ун-та Дружбы народов, 1992. 560 с.
19. Сорочан С.Б. Ромейское царство. В 3 т. Харьков: Майдан, 2018-2020.
20. Урланис Б.Ц. Рост населения в Европе. Опыт исчисления. М., 1941. 436 с.
21. Фракасторо Дж. О контагии, контагиозных болезнях и лечении. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1954. 324 с.
22. Фракасторо Дж. О сифилисе. Пер. с латинского. М.: Медгиз, 1956. 100 с.
23. Фукс Э. История нравов. Смоленск: Русич, 2003. 543 с.
24. Библия. Москва : Российское Библейское Общество, 2020. 1408 с.
25. Даулинг С. Коронавирус: уроки «испанки» для тех, кто сегодня борется с распространением Covid-19. BBC. URL: <https://www.bbc.com/russian/vert-fut-51723306> (дата звернения: 18.02.2021).
26. Проказа (Лепра). DOC.UA. URL: <https://doc.ua/bolezni/prokaza-lepra> (дата звернения: 12.02.2021).
27. Резня в Страсбурге. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Резня_в_Страсбурге (дата звернения: 06.02.2021).
28. Черная смерть. Pikabu. URL: https://pikabu.ru/story/chernaya_smert_6285165 (дата звернения: 10.02.2021).
29. Чума в европейском искусстве. Wikipedia. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернения: 10.02.2021).
30. Atkinson D. Life sketches of great physicians. New York : Vail-Ballou, 1922. 159 p.
31. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). ArcGIS. URL: <https://www.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6> (date of access: 09.02.2021).
32. Богданов А. Проклятие живых мертвецов. Чудеса & приключения. URL: <https://chudesamag.ru/iz-glubinyi-vekov/proklyatie-zhivyih-mertvetsov.html> (дата звернения: 18.02.2021).
33. Васильев К. К., Васильева Е. Г. К истории борьбы с пандемией испанки: Киев и Харьков. Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. 2020. 2Б (14). С. 31–37.
34. Жданов В. М., Соловьев В. Д., Эпштейн Ф. Г. Учение о гриппе. Москва : Медгиз, 1958. 582 с.
35. Гамалея Н. Ф. Грипп и борьба с ним. Москва - Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1942. 72 с.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАУКИ

УДК 279.17(091)

Doi: 10.55315/graphe.2.2021.16-24

Тематична рубрика: релігієзнавство.

ЧАСОВІ АСПЕКТИ ВІРОВЧЕННЯ СВІДКІВ ЄГОВИ: ВИТОКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Роман Орловський

аспірант кафедри філософії та культурного менеджменту

*Національний університет «Острозька академія»,**м. Острог, Україна*

EMail: orv1979@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6924-3866>

Анотація. У статті розглянуто витоки та розвиток пунктів віровчення Свідків Єгови, що пов'язані з певними датами та часовими періодами. Зроблено особливий акцент на поглядах Чарльза Тейза Рассела, засновника Товариства Вартової Башти. Також простежено їх модифікацію у подальшій історії релігійної організації Свідків Єгови. Охарактеризовано вчення Чарльза Рассела про Тисячолітнє царство. Висвітлено, що у цей період усьому людству буде надана можливість пізнати Божественну істину, отримати повну досконалість людської природи та вічне життя. Досліджено, що біблійна хронологія Рассела стала основою для його інтерпретації пророчих періодів книги Даниїла та визначення початку Тисячолітнього царства Христа. Не зважаючи на те, що ця хронологія мала певні відмінності від загальноприйнятого літочислення, Чарльз Рассел був переконаний в її достовірності. Висвітлено принцип, яким користувався Рассел при визначенні тривалості всіх пророчих періодів книги Даниїла. Описано важливість чіткої періодичності й дати проведення обряду Вечері Господньої. Окреслено певну невизначеність у практичних розрахунках дати Вечері Господньої за час життя Рассела та його міркування щодо можливості зміни цієї дати. Визначено погляди, які залишилися незмінними, а які були згодом піддані корекції або уточненню під час трансформації віровчення релігійної організації Свідків Єгови.

Ключові слова: Тисячолітній вік, біблійна хронологія, пророчі періоди, 14 нісана, Вечеря Господня.

TIMING ASPECTS OF THE CREED OF JEHOVAH'S WITNESSES: ORIGINS AND TRANSFORMATION

Roman Orlovskyi

postgraduate student of the department of philosophy and cultural management

*The National University of Ostroh Academy,**Ostrog, Ukraine*

EMail: orv1979@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6924-3866>

Abstract. The paper discusses the origins and development of the doctrines of Jehovah's Witnesses that relate to specific dates and times. Special emphasis is placed on the views of Charles Taze Russell, founder of the Watchtower Society. Their modification is also traced in the further history of the religious organization of Jehovah's Witnesses. The teaching of Charles Russell about the Millennial Kingdom is characterized. It is clarified that during this period all mankind will be given the opportunity to cognize Divine truth, to receive the complete perfection of human nature and eternal life. It is investigated that Russell's biblical chronology

became the basis for his interpretation of the prophetic periods of the book of Daniel, and for determining the beginning of the Millennial Kingdom of Christ. Despite the fact that this chronology had certain differences from the generally accepted chronology, Charles Russell was convinced of its reliability. The principle used by Russell in determining the duration of all the prophetic periods of the book of Daniel is highlighted. The importance of a clear periodicity and date of the rite of the Lord's Supper is described. It is outlined some uncertainty in the practical calculations to give the Lord's Supper during Russell's life, and his reasoning about the possibility of changing this date. The views were identified that remained unchanged, and which were subsequently subjected to correction or clarification during the transformation of the doctrine of the religious organization of Jehovah's Witnesses.

Key words: Millennium, biblical chronology, prophetic periods, Nisan 14, Lord's Supper.

Вступ. Християнство, як одна з найпоширеніших світових релігій, представлена трьома основними напрямками: католицизм, православ'я та протестантизм. Більшість сучасних християнських конфесій визнають свою належність до одного з цих напрямків. Проте існує низка деномінацій, які вважають себе послідовниками Ісуса Христа, однак не асоціюють себе з жодною із вказаних гілок цієї світової релігії. Такий підхід властивий групам, які сповідують християнський реставраціонізм. Еталоном свого віровчення, діяльності та організаційної структури вони вважають первісне християнство. А наступна історія християнства аж до часу виникнення своєї деномінації розглядається ними як період духовної темряви та відступлення від вчення апостолів [14]. Однією з найчисельніших деномінацій реставраціоністського напрямку є релігійна організація Свідків Єгови. Свій початок вона бере від діяльності Чарльза Тейза Рассела (1852–1916), засновника Товариства Вартової Башти, та його однодумців наприкінці XIX століття. Чарльз Рассел дав поштовх виникненню Міжнародного руху дослідників Біблії, який у 1931 році отримав назву Свідки Єгови [6, с. 42, 81–82]. Велика частина праць Рассела була присвячена есхатологічним очікуванням, зокрема інтерпретації пророчих періодів книги Даниїла та подіям, які відбуватимуться протягом Тисячолітнього царства. Також він цікавився темою біблійної хронології та визначення конкретної дати, коли доцільно звершувати обряд Вечері Господньої. Вказані пункти можна назвати часовими аспектами релігійних переконань засновника Товариства Вартової Башти, оскільки вони безпосередньо дотичні до певних дат і періодів.

Станом на 2019 рік Свідків Єгови у світі налічується 8,5 млн осіб [26]. В Україні кількість проповідників цієї релігійної течії становить 129 тисяч [27]. Однак, зважаючи на численність Свідків Єгови в Україні та світі, у вітчизняному релігієзнавстві опублікована лише невелика кількість праць, які досліджують походження та розвиток віровчення цієї релігійної організації. За таких умов набуває актуальності вивчення витоків та розвитку часових аспектів віровчення Свідків Єгови, що характеризують ідентичність цієї деномінації у сучасному релігійному світі.

Аналіз наукових джерел та літератури. Серед вітчизняних дослідників, праці яких висвітлюють віровчення Свідків Єгови, можна виділити М. Бардин [25], А. Панцир [31], П. Яроцького [28]. Однак лише праця Яроцького [28] описує не тільки самі релігійні погляди, але також описує їхнє походження. Існують праці англійських дослідників Е. Граса [3], О. Йонсона [7], Р.Кромптона [1] та А. Наймана [9], М. Пентона [12], які ґрунтовно окреслюють формування та розвиток доктринальної системи релігійної організації Свідків Єгови. Вони торкаються як поглядів засновника цього релігійного руху Чарльза Рассела, так і їхньої трансформації впродовж історії деномінації. Їхні праці аналізують особливості біблійної хронології, яку сповідує Товариство Вартової Башти й здійснюють її порівняння з загальноприйнятою хронологією. Особливо О. Йонсон [7] у своїй монографії «Переглянуті часи поган» посилається на історичні документи, археологічні та астрономічні дані. Також ці автори звертають увагу на інтерпретацію Расселом та надалі Свідками Єгови пророчих періодів книги Даниїла, а також на принцип визначення тривалості пророчих періодів «день за рік». Тема Тисячолітнього царства цими дослідниками описується здебільшого через призму хронології, і лише Р. Кромптон [1] торкається сутності цього періоду в контексті всієї теології Рассела та Свідків Єгови. Е. Грас у книзі «Апостоли заперечення» [3] звертає увагу на періодичність та дату звершення Свідками Єгови обряду Вечері Господньої. Однак дослідник не торкається опису богословських причин цього погляду та не простежує уточнювальних і дискусійних моментів щодо вирахування дати Вечері, які існували в історії

цієї деномінації.

Метою статті є розгляд витоків та розвитку часових аспектів релігійних поглядів Свідків Єгови. Для вирішення зазначеної мети необхідно виконати низку завдань: висвітлити погляди Чарльза Рассела на: а) Тисячолітнє царство; б) біблійну хронологію; в) принцип врахування тривалості пророчих періодів книги Даниїла; г) періодичність і дату звершення обряду Вечері Господньої; виокремити уточнювальні та дискусійні моменти щодо врахування дати Вечері Господньої, які виникали за життя Рассела; г) простежити трансформацію цих поглядів у подальшій історії релігійної організації Свідків Єгови.

Виклад основних матеріалів дослідження. Вчення про Тисячолітнє царство було одним з фундаментальних у теології Чарльза Рассела. Час, коли Христос прийде та прийме повне царювання над землею, стане початком цього періоду. Варто зазначити, що сам прихід Христа буде невидимим для людських очей [17, с. 107]. Це невидиме царювання Христа згодом буде усвідомлене не лише вірянами, але й усіма жителями планети. Видимою ознакою присутності Христа стане час великого горя по всьому світу, коли люди усвідомлять повну безпорадність своїх планів та зусиль щось змінити на краще. Усі підкоряться небесному правлінню та владі добровільно, або будуть змушені це зробити проти власної волі. Несправедливий та жорстокий світ прийде до свого кінця, а на зміну йому – «нові небеса і нова земля» (Об'явлення 21:1). Рассел упевнений, що ці біблійні терміни не потрібно сприймати буквально, оскільки вони описують новий суспільний лад. Таким чином настане кінець багатотисячолітнім стражданням народів під несправедливим пануванням різноманітних держав та імперій [18, с. 153; 16, с. 69].

Завдяки жертві Христа, нащадки Адама отримають повноту благословень в період Тисячолітнього віку. Ця перевага буде надана всім без винятку, які живими зустрінуть початок царювання Христа, і також для померлих, оскільки ті будуть повернені до життя завдяки воскресінню. З могил піднімуться усі покійні за всі віки. Воскресіння стане першим з благословень Тисячоліття [15, с. 994; 16, с. 478]. Звільнення від прокляття гріха та смерті, яке тяжіло над людством внаслідок гріха Адама, не буде миттєвим актом. Воно відбуватиметься крок за кроком упродовж Тисячоліття, оскільки й смерть поглинала людство також поступово. Ісус буде діяти в ролі Відновителя людства, щоб довести його до першопочаткового стану, яким на початку володів Адам [16, с. 373, 460].

Христос, як «Великий Лікар», буде цілювати людей від тілесних недуг та інших розладів до рівня повної досконалості людської природи. Смерть, як прокляття від переступу першої людини, не матиме влади над мешканцями землі. Усі матимуть можливість отримати повне пізнання істини, глибину божественної любові, справедливості Творця та мудрості його задуму. Не існуватиме перепон у процесі дослідження істини, і ніхто не матиме небезпеки переслідування з боку сторонніх осіб, оскільки сатана буде закутий у безодні. Через те, що доступ до чіткого розуміння істини буде доступний для всіх і кожного, ніхто не зможе сказати, що не мав можливості про неї почути. Навчальний процес відбуватиметься за сприятливих умов. У міру зростання світла істини, для неслухняних осіб будуть передбачені заходи покарання з метою виправлення [18, с. 152; 16, с. 473, 475; 17, с. 709].

Поступовий процес досягнення досконалості відбуватиметься в міру бажання самого суспільства рухатися вперед. Разом з тим, ті особи, які не матимуть бажання і вперто та свідомо не будуть просуватися до досконалості свого характеру, хоча матимуть для цього всі можливості, будуть навіки знищені ще до закінчення Тисячолітнього віку. Це вічне знищення отримало назву «Друга смерть». Ця смерть буде покаранням за свідоме противлення Богові конкретної особи, і вона не є наслідком успадкованого всіма людьми переступу прабадька Адама. Таким чином, упродовж Тисячоліття не буде вмирати ніхто, за винятком свідомих грішників [16, с. 478].

Однак, при проявленні природних слабкостей та недосконалостей характеру, винуватці не вважатимуться гідними другої смерті. Ці провини вважатимуться частиною успадкованої від Адама недосконалості й покриватимуться заслугами викупної жертви Христа. Повну фізичну та моральну досконалисть слухняні люди матимуть «не раніше кінця Месіанського царювання» [16, с. 478–479].

Упродовж Тисячоліття Христос буде мати справу з кожною людиною окремо, залежно від її конкретного духовного та морального стану. Буде проявлене терпіння та милосердя до слабких та вимогливість – до більш сильних особистостей. Таким чином Христос буде підлаштовувати Себе та закони Свого Царства до

«всіляких особливостей, пороків, слабкостей» людей, які вони будуть проявляти впродовж цього часу [17, с. 114]. Разом з тим, у мірі того як недосконалість людей і їхнє незнання буде усуватися, вимоги справедливого Божого Закону ставатимуть більш суворими. Згодом Син Божий продемонструє людству «досконалий критерій божественного закону», який буде мірилом для вдосконаленого людства у кінці Тисячолітнього віку [16, с.474; 17, с. 114–115].

Як бачимо, увесь світ у цей період буде покликаний відійти від гріховних вчинків і проявити послух Божій волі. Попри це, серед оновленого суспільства можуть виявитися такі, що будуть відображати послух Божій волі і святості життя лише напоказ, водночас не маючи внутрішньої побожності. Такі не повністю віддані Богові люди зможуть досягати досконалості на «розумовому, моральному та фізичному рівні» [17, с. 122]. Вони отримуватимуть благословення Тисячолітнього віку до самого його завершення. Тоді відбудеться й останнє випробування людства. І якщо до того часу послух Божій волі не стане частиною їхніх думок та мотивації, вони не будуть придатними впадувати вічне життя після закінчення Тисячолітнього віку [17, с. 123].

Причиною останнього випробування людства стане сатана, який на короткий час буде випущений з безодні. Люди, які вперто залишатимуться ворогами Бога і Його Закону, зазнають другої смерті, з якої не має надії на воскресіння. Після останнього випробування людство, яке залишилось вірним Богові, буде досконалим та у повній єдності з Богом [18, с. 153; 16, с. 373, 455-456]. Рассел стверджує, що завдяки праці відновлення, якою буде керувати Христос, людські творіння дійдуть до досконалості, і їхні справи, слова та думки повністю відповідатимуть усім мірилам божественної досконалості. Вони відображатимуть люблячий характер Небесного Отця, будуть названі «народом Господнім» і отримають «земне Царство». Інші ж називатимуться Божими противниками й будуть знищені разом із сатаною [16, с. 474–475, 480].

Свідки Єгови впадували цей погляд Рассела на Тисячолітнє царство. Це буде Месіанське Царство: «Тоді 1000 років над землею царюватиме Ісус Христос» [32, с. 11]. Воскресіння померлих: «Мільйони померлих будуть воскресені до людського життя на землі» [32, с. 11]. Приведення людства до фізичної, моральної й духовної досконалості: «Поступово він очистить від гріха наші розуми й тіла. Ми станемо досконалими людьми, якими були Адам з Євою перед тим, як згрішили. Тоді вже не буде хвороб, старості й смерті. Хворі будуть зцілені, а особи похилого віку відмолодяться» [32, с. 11]. Важливість підкорятися правлінню Христа прослідковується у рядках: «Протягом Ісусового Тисячолітнього правління» вірні люди «чинитимуть те, чого Бог вимагатиме від них, то житимуть на землі повік. Якщо ж ні, то їх буде навіки знищено» [32, с. 11].

Біблійна хронологія. Свідкам Єгови властивий особливий погляд на час виконання певних хронологічних подій. Іноді він не збігається з датами, які подає офіційна історична наука. Цей особливий погляд на хронологію має свій початок від Чарльза Рассела. Він детально описує власне бачення на хронологію у другому розділі другого тому серії «Дослідження Святого Письма» під назвою «Біблійна хронологія». Відлік часу історії людства починається від створення Адама, а шоста тисяча років закінчується у 1872 р. н.е. Сам цей підрахунок мав для Чарльза Рассела велике значення, оскільки він вказував на початок обіцяного Тисячолітнього віку і процесу відновлення людства до початкового стану. Таким чином, релігійний лідер стверджує: «З 1872 р. н. е. ми хронологічно увійшли в сьому тисячу років або Тисячоліття». Його початок буде відзначений «руйнуванням царств цього світу і встановленням Божого Царства під усіма небесами» [18, с. 33].

Крім вказівки на дату настання Тисячоліття, ця біблійна хронологія має велике значення як основа для дослідження пророчих періодів. Вона узгоджує різні пророчі видіння, що стосуються Царства Христа, оскільки показує послідовність і відповідний час початку та кінця цих установлених часових відрізків. Хронологія є «рукою або ручкою», з допомогою яких всі пророчі хронологічні періоди як «виїмки або виступи ключа, утримуються разом і приводяться в дію» [18, с. 33, 41]. Рассел порівнює свою хронологію з загальноприйнятою хронологією єпископа Ушера у протестантському світі. Різниця між ними складає 124 роки [18, с. 51]. Він вказує, що найбільше на цю різницю вплинули такі факти:

1. «Ушер датує сімдесят років спустошення на вісімнадцять років раніше» [18, с. 52]. Єпископ рахує початок Вавилонського полону у рік, коли був полонений пророк Даниїл. Тоді як Рассел називає

початком полону повалення з престолу Седекії, останнього правителя Юдейського царства [18, с.52].

2. Також різницю в сто років релігійний лідер вбачає через помилку переписування біблійних манускриптів у 1 Царів 6:1. У тому біблійному уривку зазначено, що четвертий рік царювання Соломона припадав на 480 рік від часу виходу Ізраїльського народу з Єгипту. Але Рассел вважав, що у тому місці повинно бути зазначено період у 580 років. А вказане число у біблійному тексті він вважав «помилкою, яка була допущена при переписуванні.» [18, с. 53].

Хронологія єпископа Ушера вказувала, що першим роком нашої ери був 4005 рік від створення Адама. Зі свого боку, Расселл стверджував, що першим роком нашої ери був 4129 рік від Адама [18, с. 53-54].

Ще одна особливість хронології Рассела торкається часу народження Ісуса Христа. Серед учених поширена думка, що Ісус Христос народився «на чотири роки раніше встановленого року нашої ери, тобто в 4 році до н. е.». З погляду засновника Товариства Вартової Башти, Христос народився «на рік і три місяці раніше нашої загальноприйнятої ери (н. е.)», а саме – в жовтні 2 року до н. е. [18, с. 55].

Щодо датування початку 70 пророчих тижнів (Даниїла 9:24–27), Рассел тримався альтернативного погляду. Так, згідно з офіційними історичними даними, 20 рік правління Артаксеркса Логінмана, царя Мідо-Перської імперії, припадав на 444 рік до н.е. При цьому Рассел стверджував, що той рік царювання монарха відповідав даті 455 рік до н.е. [18, с. 67]. Сьогодні Свідки Єгови притримуються тієї самої хронології, яку започаткував Чарльз Расселл. Лише були додані два уточнення.

1. Товариство Вартової Башти стверджує, що в хронології Рассел не звернув увагу на той факт, що «між роками “до нашої ери” і роками “нашої ери” не було нульового року» [29, с. 105]. Ця обставина пізніше був врахована Свідками Єгови, і вони, знаючи про відсутність нульового року, підкоректували дати подій, які відбулися «до нашої ери». Так, наприклад, Расселл вважав, що Єрусалим був зруйнований вавилонянами у 606 рік до н. е., а сьогодні релігійна організація наголошує, що це був саме 607 рік до нашої ери [29, с. 105].

2. Також у 1943 році Товариство Вартової Башти відмовилось від «вставки 100 років в період Суддів» [2, с. 209]. У результаті ця зміна вплинула на початок сьомої тисячі років існування людства. Вона перемістилася «в десятиліття 1970-х років» [2, с. 209].

Релігійна організація Свідків Єгови продовжує оперувати такими термінами, як «біблійна хронологія» та «світська хронологія». Першою притримується ця деномінація, а остання – прийнята історичною наукою. Свідки Єгови наполягають на тому, що «не слід сумніватися в точності біблійної хронології лише тому, що з нею розходяться деякі світські джерела» [4, с. 150]. Вони переконані, що «біблійна хронологія надійніше світської» [5, с.1109].

Принцип визначення тривалості пророчих періодів книги Даниїла. Завдяки знайомству з незалежним адвентистським проповідником Нельсоном Барбуром, Чарльз Рассел перейняв у нього вирахування пророчих періодів книги Даниїла [6, с. 46-47]. Відштовхуючись від пояснення 70 пророчих тижнів (Даниїла 9:24–27), які вказували на події Першого приходу Христа, Расселл виводить наступний принцип. «Ці 70 тижнів, або 490 днів, представляють 490 років – кожен символічний день представляє рік» [18, с. 65]. Оскільки це пророцтво мало своє чітке виконання, то релігійний лідер розглядає його як принцип вирахування тривалості решти пророчих періодів цієї біблійної книги. Таким чином, до всіх інших числових пророцтв книги Даниїла, на думку Рассела, потрібно також відносити принцип «день за рік» [18, с. 65].

Зрештою, він визначив хронологічне завершення періодів «семи часів» «часу, часів та пів часу» або «1260 днів», «2300 вечорів-ранків», «1290 днів» та 1335 днів (Даниїла 4; 7; 9; 12). Таким чином, у його пророчій схемі були наступні дати 1799, 1829, 1846, 1874, 1914 рр. [18, с. 90; 19, с. 64–69, 82–84, 105–108]. У 1929 році, через 13 років після смерті Чарльза Тейза Рассела, Товариство Вартової Башти відмовилось від більшості інтерпретацій цих періодів [8]. Однак використання принципу «день за рік» залишилось, хоча він став застосовуватись лише вибірково.

Так, у відповідь на питання: «Чому Свідки Єгови іноді вираховують пророчий час, виходячи з принципу «день за рік», а в інших випадках дні інтерпретуються буквально?», деномінація заявила: «Той факт, що існує правило «кожен день за рік», як записано в Єзекіїла 4:6, не означає, що ми можемо довільно застосовувати

це правило в кожному контексті в Біблії... Контекст в кожному випадку вкаже, чи є проміжок часу образним або буквальним» [13, с. 62].

Отже, за керівництва президента Товариства Вартової Башти Джозефа Рутефорда відбувся перегляд використання принцип «день за рік» для пророчих періодів книги Даниїла. Це правило продовжує застосовуватися лише щодо «70 тижнів» та «семи часів» (Даниїла 4; 9). Свідки Єгови звертають увагу на подібність біблійних книг Єзекіїля та Даниїла. Було підмічено, що ці пророки були «сучасниками» та «в їхніх книгах зустрічаються схожі вирази». Пророцтво Єзекіїля містить вираз «день за рік», тобто «день з пророцтва відповідав року під час виконання». Далі, маючи на увазі цей принцип, вони зберігають його актуальність для часових відрізків двох пророцтв книги Даниїла: «Даниїл у пророцтві про Царство казав про закутого в кайдани пні й вказав, скільки часу має пройти до зняття пут (Дан 4:23). В іншому пророцтві Даниїла, про 70 тижнях, що відносяться до приходу Вождя Месії, день теж відповідав році у виконанні (Дан 9: 24-27)» [4, с. 793].

Таким чином, Свідки Єгови дотепер роблять наголос на пророцтві про «сім часів», які закінчуються у 1914 році, використовуючи до нього вищезазначений принцип. Цей рік вони інтерпретують як закінчення «часів поган» (саме таким чином ту дату інтерпретував Расселл) та початок «останніх днів» і «невидимої присутності Христа». Також цей принцип застосовується до виконання 70 пророчих тижнів як періоду, який вказує час Першого приходу Христа. Ці дві інтерпретації залишилися без змін від часів Чарльза Рассела [6, с. 132–137].

Дата проведення Вечері Господньої. Чарльз Рассел наголошував, що служіння Вечері Господньої потрібно звершувати лише один раз в рік. Цей обряд повинен відбуватися «чотирнадцятого дня першого місяця за юдейським розрахунком» [17, с. 469–470]. Це був день заколєння пасхального агня, який передував юдейському святу Пасхи. Саме тоді «наш Господь помер як прообразний Пасхальний Агнець», взявши на себе гріхи світу. Рассел вважав, що це був найбільш слушний час для жертвної смерті Христа, яка стала кульмінацією Його служіння, яке Він розпочав від Свого хрещення в річці Йордан [17, с. 461].

Коментуючи слова апостола Павла з 1 Коринтян 11:26, Рассел дійшов висновку, що апостоли Христа усвідомлювали значення цього свята для християн. Його зміст полягав у тому, що пасхальний хліб став представляти розіп'яте тіло Христа, а чаша з вином – Його пролиту кров. Виконання цього обряду було свідченням віри у викуплення, звершене Христом, та «містить в собі нашу участь, тобто спільність з Ним у Його жертві» [17, с. 469]. Вечеря Господня повинна звершуватись не лише до часу початку невидимої присутності Христа, який, на думку Рассела, відбувся у 1874 році. Цей обряд досягне своєї кульмінації лише тоді, коли один за одним усі члени його Церкви не будуть зібрані до Нього, щоб там, у небесах, у присутності прославленого Господа Ісуса ще більшою мірою взяти участь з Ним у цій Вечері, де вона буде «новою в Царстві» [17, с. 465, 469].

Це щорічне згадування Голгофської жертви, яке було запроваджене Ісусом Христом та якого дотримувались перші християни, «було останнім часом відновлено» в останні часи, тобто в період діяльності Чарльза Рассела та його однодумців [17, с. 470]. Також релігійний лідер вважав, що важливо дотримуватись не тільки дати Вечері, але і навіть часу доби. Оскільки назва самого обряду говорить, що він повинен відбуватися саме у вечірні години [10, с. 87].

На практиці, за життя Рассела, спосіб вирахування дати Вечері Господньої іноді давав двозначні результати. Це було пов'язано з тим, що час появи фаз Місяця, згідно з даними юдейського календаря та згідно з інформацією астрономічних обсерваторій, часом давав певну розбіжність. Нерідко у цьому випадку Рассел віддавав перевагу даним юдейського календаря [11; 24, с. 20; 20, с. 67]. Одного разу, у 1899 році, при призначенні певної дати згодом було визнано хибність розрахунку [21; 22].

Однак, приведемо неординарний факт з життя Рассела щодо цієї теми. Послідовно виступаючи за проведення Вечері Спомину виключно один раз в рік, він припустив, що можна змінити дату її проведення. У 1907 році він звернув увагу на події Великого тижня, який відзначала католицька церква. Рассел вважав, що ця традиція послідовно та хронологічно правильно відтворювала дні останнього тижня земного життя Христа. Наприклад, смерть Христа припадала на Велику П'ятницю, його воскресіння – на Пасхальну неділю.

Рассел і дехто з його однодумців були схильні відзначати Вечерю Господню щорічно «в ніч четверга,

яка була найближчою до повномісяччя після дня весіннього рівнодення». У цьому вони вбачали такі переваги:

1. Відзначення Вечері Спомину у «Великий Четвер» сприяло б усуненню упереджень з боку інших християн до дослідників Біблії.
2. Таким чином можна засвідчити більшій кількості людей про свої погляди та привернути їхню увагу до забутих біблійних тем.

Але Рассел не пішов на такий крок, оскільки вважав, що він не буде одноставно схвалений усіма його однодумцями [23, с. 37]. Свідки Єгови послідовно дотримуються цього погляду Чарльза Рассела на дату і періодичність відзначення Вечері. Лише, як вони зазначають, з часом метод розрахунку цієї дати став більш точнішим [6, с. 242]. «Дата відзначення Спомину відповідає даті святкування Пасхи, яка вказана в Біблії» Це «14-й день першого місяця за місячним календарем» [30, с. 69–70]. «Пасху відзначали один раз на рік, тому й Спомин треба відзначати раз на рік» [33, с. 16].

Висновки. Значне місце у теології Свідків Єгови займають погляди, які стосуються певних дат та часових періодів. Ці релігійні переконання торкаються як есхатології, так і прагнення до реставраціонізму. Інтерес до дат та часових періодів був проявлений Чарльзом Тейзом Расселом, засновником Товариства Вартової Башти.

Зі змісту його праць можна виокремити наступне. Під час Тисячолітнього царства Христа відбудеться припинення діяльності всіх державних урядів. На землі відбудеться воскресіння всіх померлих, як добрих, так і злих. Людство буде звільнене від покарання за гріх свого прабатька Адама і матиме можливість прийняти Божу істину. В цей час сатана буде скутий у безодні й не матиме змоги завдавати шкоду. Поступово під правлінням Ісуса Христа слухняні люди досягнуть фізичної, розумової, моральної та духовної досконалості. У кінці Тисячолітнього віку сатана буде звільнений на короткий термін, і настане час останнього випробування людства. Тоді ті, хто не прагнув до життя згідно з Божою волею, разом з сатаною будуть піддані Другій смерті, після якої немає воскресіння. А слухняні Богові люди досягнуть повної досконалості та примирення з Богом і втішатимуться вічним життям на землі, яке від початку було обіцяне Адаму.

Біблійна хронологія була основою для вирахування пророчих періодів Біблії, а також вказувала на рік, коли починається Тисячолітнє царство. Ця хронологія мала відмінності від загальноприйнятої. Однак Чарльз Рассел наголошував саме на достовірності свого літочислення, а загальноприйняте вважав помилковим. Чарльз Рассел у розрахунку числових пророчих періодів користувався принципом «день за рік». Цей принцип він застосував до усіх без винятку пророчих періодів книги Даниїла. Рассел був переконаний, що служіння Вечері Господньої допустимо звершувати лише один раз на рік. Цією датою є чотирнадцятий день місяця нісан згідно з юдейським календарем. Саме того дня відбулася смерть Христа на Голгофі. Релігійний лідер вважав, що такою була практика християн апостольських часів.

За життя Рассела вирахування 14 нісана часом нарапляли на труднощі. Примітним є випадок 1908 року, коли Рассел з певних причин був схильний до перенесення цієї дати на «Великий Четвер», згідно з календарем католицької церкви. Релігійна організація Свідків Єгови залишила незмінними певні пункти доктринальних ідей Чарльза Рассела. А деякі з них зазнали трансформації, зокрема: були внесені певні уточнення в «біблійну хронологію»; принцип «день за рік» до пророчих періодів книги Даниїла став застосовуватись вибірково; метод розрахунку 14 нісана став точніший, а саме: не було пропозицій щодо перенесення дати Вечері Господньої.

Список використаної літератури

1. Crompton R. G. The origins and development of the watch tower doctrine of the millennium: Master thesis. Durham, 1993. 312 p. URL: <http://etheses.dur.ac.uk/5685/> (date of access: 13.05.2021).
2. God's Kingdom of a Thousand Years Has Approached. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 1973. 412 p.
3. Gruss E. C. Apostles of Denial: An Examination and Expose of the History, Doctrines and Claims of the Jehovah's Witnesses. 11th ed. Newhall, Ca: Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1986. 324 p.
4. Insight On The Scriptures. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 1988. Vol. 1. 1277 p.

5. Insight On The Scriptures. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 1988. Vol. 2. 1276 p.
6. Jehovah's Witnesses-Proclaimers of God's Kingdom. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 1993. 750 p.
7. Jonsson C. O. The Gentile Times Reconsidered. 4th ed. Atlanta: Commentary Press, 2004. 559 p.
8. Locating the Time. The Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1929. Vol. 50, no. 23. P. 355–361.
9. Nyman A. Astounding Errors: The Prophetic Message of the Seventh-Day Adventists and the Chronology of Pastor C. T. Russell in the Light of History and Bible Knowledge. 1914. 419 p.
10. Our «Passover» Memorial. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1905. Vol. 26, no. 6. P. 86–88.
11. Our Passover. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1881. Vol. 2, no. 11. P. 6–7.
12. Penton M. J. Apocalypse Delayed: The Story of Jehovah's Witnesses. 3rd ed. Toronto: University of Toronto Press, 2015. 547 p.
13. Questions From Readers. The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom. 1957. Vol. 78, no. 2. P. 62.
14. Robinson B. A. The Restorationist Movements: Groups of unrelated denominations. Religious Tolerance. URL: <https://www.religioustolerance.org/chrrest.htm> (date of access: 12.07.2021).
15. Russell C. T. The Plan of the Ages. Brooklyn : International Bible Students Association, 1923. 350 p.
16. Russell C. T. The At-One-Ment Between God and Man. Brooklyn : International Bible Students Association, 1923. 490 p.
17. Russell C. T. The New Creation. Brooklyn: International Bible Students Association, 1923. 729 p.
18. Russell C. T. The Time Is at Hand. Brooklyn: International Bible Students Association, 1923. 366 p.
19. Russell C. T. Thy Kingdom Come. Brooklyn: International Bible Students Association, 1923. 380 p.
20. The coming Anniversary Supper. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1898. Vol. 19, no. 5. P. 67–74.
21. The date for the Memorial Supper. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1899. Vol. 20, no. 2. P. 18.
22. The date for the Memorial Supper. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1899. Vol. 20, no. 3. P. 34.
23. The Passover in the first month. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1908. Vol. 29, no. 3. P. 35–37.
24. The Passover Memorial, April 8, 1906. Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence. 1906. Vol. 27, no. 2. P. 20–22.
25. Бардин М. Апокаліптичні очікування в сучасній релігійній літературі Свідків Єгови та Адвентистів сьомого дня (порівняльна характеристика). Схід. 2017. № 3. С. 53–57.
26. Звіт за 2019 рік. Онлайн-бібліотека Товариства «Вартова башта». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1102019611> (дата звернення: 13.07.2021).
27. Звіт про служіння в країнах і територіях. Онлайн-бібліотека Товариства «Вартова башта». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1102019612> (дата звернення: 13.07.2021).
28. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Київ-Дрогобич: Сурма С, 2008. Т. 6: Пізній протестантизм в Україні: п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови / ред. П. Л. Яроцького. 632 с.
29. Об'явлення. Його величний апогей вже близько!. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 1995. 320 с.
30. Організовані, щоб виконувати волю Єгови. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 2019. 222 с.
31. Панцир А. Порівняльний аналіз онтологічних доктрин мормонів та Свідків Ієгови. Релігія та соціум. 2017. № 3-4. С. 166–174.
32. Чого Бог вимагає від нас?. Brooklyn: Watchtower Bible and Tract Society, 2006. 32 с.
33. Як належить відзначати день смерті Ісуса Христа? Вартова башта оголошує Царство Єгови. 2012. Т. 133, № 5. С. 16–17.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 286.15

Doi: 10.55315/graphic.2.2021.74-80

Тематична рубрика: історія.

**ІСТОРІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН БАПТИСТІВ
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (сер. XIX ст. – 1929 року)****Гнат Меренков****аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства***Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова**м. Київ, Україна*E-Mail: ignatmerenkov@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-6332>**Федір Проданюк****кандидат історичних наук, доцент***Київський національний університет технологій та дизайну**м. Київ, Україна*E-Mail: prodanyuk.fm@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Анотація. У статті оглядово досліджено історію євангельських християн-баптистів в Україні. Показано еволюцію розвитку українських баптистів від локальної групи до масштабної організації, яка бере активну участь у соціальному служінні, має найбільше послідовників в Україні від протестантів й нерозривно пов'язана з історією українського суспільства. Особливу увагу привертає той факт, що баптисти поширювалися у різних областях неоднаково та утворювали окремі об'єднання, які певний час існували самостійно одне від одного. Довгий період факт існування євангельських християн-баптистів на Україні замовчувався, оскільки офіційна релігія – православ'я - сприймала їх як щось чужорідне, і лише після отримання незалежності Україною баптизм почали серйозно досліджувати науковці.

Ключові слова: євангельські християни-баптисти, історія протестантизму, губернії, Україна.

**HISTORY OF EVANGELICAL CHRISTIAN BAPTISTS
IN UKRAINE (Mid-19th Century to 1929)****Hnat Mierienkov****Post-graduate Student of the Department of Theology and Religious***National Pedagogical Dragomanov University**Kyiv, Ukraine*E-Mail: ignatmerenkov@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-6332>**Fedir Prodanyuk****PhD, (Historical Sciences)***Kyiv National University of Technology and Design**Kyiv, Ukraine*E-Mail: prodanyuk.fm@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Abstract. This article reviews the history of Evangelical Baptists in Ukraine from the middle of the 19th century to 1929. The article presents the development of Ukrainian Baptists from a local group to a large-scale organization that takes an active part in social service, has the most followers in Ukraine among Protestants, and is inextricably linked with the history of Ukrainian society. Of particular note is the fact that the Baptists spread differently in various areas and formed separate associations, which for some time existed independently of each other. For a while, the existence of Evangelical Baptists in Ukraine was not mentioned as an official religion, Orthodoxy perceived them as something foreign, and only after Ukraine's independence did Baptism begin to be seriously studied by scholars.

Key words: Evangelical Baptists, history of Protestantism, provinces, Ukraine.

Вступ. До передумов євангельського пробудження на українських землях і, відповідно, виникнення баптизму відносять наступні фактори. По-перше, у середині XIX ст. регіон населяло багато інакомислячих та бунтарів, а також німецьких колоністів, серед яких були лютерани, реформати і меноніти. Саме в їхньому середовищі виникає таке явище, як штундизм. Таким чином серед українців все більше поширювалось Святе Письмо.

По-друге, у 1861 році відбулася відміна кріпосного права, реформа, якою селяни не були задоволені, проте завдяки їй вони отримали можливість вільно пересуватися, а отже, й контактувати з представниками протестантизму. Тривав пошук особистої свободи. Існувало невдоволення тією релігійністю, яку пропонувало офіційне православ'я. Якщо богошукання не знаходило своєї реалізації в православ'ї, воно продовжувало реалізовуватися за його межами.

Аналіз наукових джерел та літератури. Слід зазначити, що навіть саме православ'я на українських землях мало свої відмінності, що так чи інакше узгоджувалися з ідеями Реформації. Зокрема, поширювалися православні братства, що мали певну ступінь автономності й намагалися втілювати принципи «живої» віри. Згадані вище передумови ретельно досліджені вітчизняними релігієзнавцями [1; 7]. На землях України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст. відбувалося євангельське пробудження, що поширилося на територіях півдня України (Херсонська, Київська та Катеринославська губернії) й Таврійської губернії Лівобережної України.

Тому ставимо за мету дослідити та окреслити основні напрями розвитку та становлення баптистської конфесії на теренах України.

Виклад основних матеріалів дослідження. Перші баптистські громади утворилися в німецьких колоніях, зокрема лютеранських, де виник штундизм, за суттю наближений до баптизму. Проте через недостатній розрив з православ'ям і нестаточну догматичну визначеність коректніше називати цей рух євангельськими вірянами.

На території Російської імперії одним із піонерів українського та російського штундизму та баптизму є Іван Рябошапка (1832-1900), який завдяки знайомству з німецьким колоністом-баптистом згодом став лідером євангельського пробудження у с. Любомирка Херсонської губернії. Завдяки його наверненню та проповідям в цьому селі близько 1864 р. 30 осіб (10 родин) почали вивчати Слово Боже. Спочатку група вірян не планувала відокремлюватись від православ'я. Однак, на 1873 р. вже сорок п'ять родин входили до громади с. Любомирки. Подібне пробудження сталося також у с. Основи Херсонської губернії, де проповідником був Михайло Ратушний (1830-1915 рр.).

Розвиток українського баптизму у точному значенні цього слова прослідковується від хрещення Юхима Цимбала у 1869 р., оскільки він почав хрестити інших вірян, починаючи з с. Карлівки Херсонської губернії. У м. Одеса, що належало до цієї ж губернії, станом на 1884 р. вже сформувалася баптистська церква.

У **Київській і Катеринославській губерніях** євангельське пробудження, як правило, відбувалося з навернення окремих людей, які потім ділилися своїми відкриттями з друзями або односельцями. Проповідники, такі як Яків Білий та Йосип Тишкевич, стали першими жертвами переслідувань у 1870-х роках (Київська губернія). Пробудження у Катеринославській губернії відбувалося у селищах Криничеватій та Олександро-Софіївці і пов'язане з іменем Петра Лисенка. Перших вірян хрестили у 1876 р.

У **Таврійській губернії** завдяки слову російських баптистських проповідників із Закавказзя у 70-х

роках XIX ст. пробудження відбувається серед молокан. Пресвітером місцевої баптистської громади стає колишній пресвітер Андрій Стоялов. Згодом у губернії починається консолідація різних євангельських груп, які на початку мали деякі розбіжності. Так, до баптистів приєднуються євангельські християни-захаровці. Завдяки активній проповіді, кількість навернених на українських територіях зростала. За статистикою, у 1881 р. у Херсонській губернії налічувалося разом 3363 штундисти та баптисти. Через рік у Херсонській, Катеринославській та Київській губерніях – близько тисячі навернених.

На Заході України євангельське пробудження почалось дещо пізніше, ніж на Сході. **На Волині** євангельський рух одразу почав формуватися як баптистський. З 1877 р. тут проповідує Іван Рябошапка, після чого українці до баптистів навертаються масово, викликаючи цим гоніння з боку владних структур. У м. Ковелі перша громада євангельських християн виникає у 1909 р., рух шириться іншими місцями, його пік припадає на 1915-1918 рр. Між іншим, у 2009 році баптисти Волині святкували 400-річчя зародження баптизму в Європі та сторіччя заснування євангельсько-баптистського братства на Волині [10].

Після Першої світової війни у 1920 році західна Волинь потрапила під польську юрисдикцію, східна – стала частиною Житомирської області УРСР. У складі Польської Республіки опинилася також Тернопільщина й східна Галичина. Тож у 1920 р. українці, росіяни, поляки, чехи, що сповідували євангельське християнство та проживали на теренах Західної України, ввійшли до складу створеного тоді ж Союзу слов'янських зборів євангельських християн у Польщі. Станом на 1933 р. Союз налічував 12 тисяч вірян (66 громад), друкував літературу українською мовою.

Поширення українського баптизму **на Тернопільщині та в Галичині** припадає на першу половину 1920-х. Західна Україна та Західна Білорусь були місцем поширення ще одного євангельсько-християнського напрямку – більш ніж 40 громад, що входили в Союз церков Христових.

На Закарпатті пробудження тривало з 1900 р. (тоді ці землі входили до Австро-Угорської імперії). Спочатку воно охоплювало угорців, потім перекинулося й на русинів. Між I та II світовими війнами Закарпаття встигло побувати у складі Чехії. У 1933 р. на його території виникає рух «Єдність підкарпатських братів». З 1916 р. починається євангельське пробудження **на Буковині**, території якої після 1918 року опинилися під владою Румунії. Ця країна характеризувалася войовничим православ'ям, яке намагалось придушувати всі прояви євангельського християнства, інтенсивні гоніння тривали аж до 1928 року (появи закону в Румунії, що давав баптистам свободу [9, с. 85]). Проте, гоніння були й після цього, й особливо розгорілися з новою силою після 1938 року через нові законодавчі акти, спрямовані проти вірян.

Відомо, що на початку зародження нового руху в Російській імперії його послідовників звинувачували не тільки у відході від православ'я, а навіть у комуністичних ідеях. Інші спостерігачі спростовували це звинувачення. Проте, стає зрозумілим, що соціальна позиція вірян формувалася у відповідності до ідеалів Євангелія («...якщо ж любов Ісуса Христа до всіх людей однакова, то й блага цього світу повинні бути поділені між усіма людьми...» [7, с. 352]), і тому викликала підозри, бо контрастувала з уявленнями тогочасних можновладців.

Зафіксовані випадки відмови десятків вірян присягати на вірність російському імператору. Вони вважали, що слід уникати військової служби – все це, як і ідеї рівноправ'я, розглядалося тогочасною владою як злочин. Представники православного духовенства в кінці XIX ст. закликали губернаторів вжити репресивних заходів щодо «штунди», яка, на їхню думку, «у самому принципі свого вчення підкопується під саме коріння не тільки церкви, але всього ладу, як суспільного, так і державного» [7, с. 354].

Проте, з інших доповідей місцевої адміністрації (як-от з доповіді Одеського справника за 1883 р.) стає зрозуміло, що євангельські віряни, навпаки, були готові працювати на благо своєї держави, вони «виконують сумлінно та акуратно усі суспільні повинності.., і навіть між ними є багато вибраних громадами з штундистів сільських старост, соцьких та десяцьких» [7, с. 356].

Зокрема, у віровченні українських баптистів, що було складене близько 1881 року І. Рябошапкою, І. Клищенком, П. Цурканом та Ф. Раком й відоме як «Краткий катехизис, или Изложение вероисповедания русских баптистов, то есть взрослокрещеных христиан», особлива увага звертається на виконання

громадянських обов'язків віруючими відповідно до Писання – Рим. 13, 1–5; 1 Пет. 2, 13–17; Мф. 22, 21; Дії 4, 19–20» [5, с.73].

Усіх євангельських християн і баптистів об'єднувала наступна чітко визначена позиція: державній владі слід коритися як боговстановленому інституту, але якщо її вимоги входять у суперечність з Божою волею, відкритою у Святому Письмі, тоді коритися треба останній.

Більше того, баптисти, що походили від англійських пуритан, в основі свого вчення заклали добросовісне та свідоме прийняття водного хрещення у дорослому віці, адже в Писанні, як зазначають баптисти, немає прикладів хрещення дітей. Хрещення немовлят відкидається як невідповідне вимозі добровільності, свідомості і віри. Баптизм (від грецького слова «хрещення») розглядає хрещення як знак духовного відродження, яке можливе лише у свідомому віці.

У порівнянні з більшістю православних того часу, віра євангельських християн – простих, невчених людей – була досить систематизованою, свідомо обраною. Дослідники С. Головащенко, П. Косуха наводять дані про більшу схильність українців до переходу з православ'я у євангельське християнство, ніж росіян (на початку ХХ ст.) [1, с. 14]. «Як правило, до протестантизму наворачталися люди заповзятливі й працьовиті. Грунтовність, впорядкованість, згуртованість, солідарність серед молокан, пашковців, штундистів, баптистів мали особливу привабливість» [1, с. 7–8].

У Російській імперії дії адміністративної влади, а також православного духовенства, були спрямовані на придушення євангельського руху, якщо ж це не вдавалося, то влада намагалася, принаймні, зашкодити поширенню руху. Заборонялися богослужіння. Над лідерами, такими, як Ратушний, встановлювався поліцейський нагляд (про подібне, наприклад, звітував справник Одеського повіту у 1868 р.). Деяких вірян засуджували й висилали. Хоча відповідно до позиції Думки Державної Ради про духовні справи баптистів, що побачила світ 1879 р., баптистам надавали право безперешкодно сповідувати своє віровчення, проте в цьому й супроводжувальних документах йшлося здебільшого про баптистів-іноземців. Тож у найближчі кілька років переслідування наворачта з православ'я українців все ще тривали.

4 липня 1894 р. в Російській імперії було затверджене Положення Комітету міністрів, згідно з яким штундизм визнавався «однією з найбільш небезпечних та шкідливих у церковному та державному відношенні» сект. Євангельським вірянам (часто не розрізняючи, це штундисти чи баптисти) відмовляли у праві на богослужіння, розганяли молитовні зібрання вірян, тривали судові процеси.

Так, 8 червня 1868 року на ім'я Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора поступило прохання від М. Ратушного, Г. Балабана та І. Осадчого захистити вірян від переслідувань представниками влади. Балабан та Рябошапка згодом подавали подібне прохання навіть до царя. Віряни постійно звертались до влади, просили дозволити будувати молитовні будинки й проводити зібрання, реєструвати шлюби та смерть. Пізніше, у 1895 р. група євангельських християн-баптистів Кавказу, центральних губерній Росії та півдня України подала на ім'я імператора прохання про скасування Закону 1894 року та про визнання нешкідливості баптистського вчення.

Полегшення настало лише після ухвалення Закону про віротерпимість 17 квітня 1905 р. й указу 17 жовтня 1906 р., що дозволяв реєструвати старообрядницькі й сектантські громади. Завдяки цим змінам, російсько-українські євангельські віряни значно поширили свою місіонерську діяльність, змогли вільно друкувати свою літературу. Зрештою, стає очевидним, що які б «драконівські» методи не застосовувала влада Російської імперії до штундистів та баптистів, віряни мали таку внутрішню силу й потяг до свободи, що їх не вдавалося зламати.

Між іншим, баптистські рухи на землях у складі Польщі (Галичина) та Румунії (Буковина) теж стикалися з випробуваннями. Однак, як підкреслюють Ю. Решетніков та С. Санніков, у Польщі свобода совісті декларувалася на рівні держави (хоч порушувалася на місцях), у той час як в Румунії гоніння мали офіційний характер [9, с. 97].

Пізніше питання свободи віросповідання, а також соціальної та громадянської позиції вітчизняних євангельських християн, отримує своє висвітлення у таких документах, як віровчення євангельських християн, складене І. С. Прохановим (1910 р.). Рух, керований цим лідером, ширився в Російській імперії і потім в адянській Росії в кінці ХІХ – першій половині ХХ століття, але у 1944 році, після

сталінських репресій, цей рух повністю злився з баптистами, внаслідок чого утворилася Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів (ВРСХБ). У віровченні ж 1910 року, яке для євангельських християн (прохановців) стало офіційним, розглядалося кілька видів свобод, у тому числі свобода від гріха, від прокляття і т.д. Згідно з документом, свобода християнина включає в себе свободу совісті. Бог є суддя і володар совісті людської (Як.4:12); совість служить ланкою між Богом і людиною, і ніхто не може піддати другу людину насильству або сорому за те, що вона виконує вказівки свого сумління [4].

Особливе значення має розуміння місії церкви в суспільстві, висловлене у згаданому вище віровченні євангельських християн 1910 року: «Ми також визнаємо інший наш обов'язок – сповіщати істину перед народами і царями (Лук. 13,32; Деян.9,15; Мт. 14,1-4), і за допомогою прикладу любові і молитви зменшувати всяке зло в державному або громадському житті, сприяючи торжеству добра (Римл.12:17), свободи (1Кор.7:21), справедливості (Фил.4:8), зберігаючи мир з усіма (Евр.12:14)».

Місіонерська діяльність євангельських християн на українських землях характеризувалася організованістю, була зорієнтована на широкий загал. Віряни прагнули створювати відділення Біблійного Товариства, де їх ще не було. У перші десятиліття XX століття баптисти були вже найпоширенішою пізньопротестантською течією на територіях України та Росії.

Реакція протестантських церков на ленінський декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» у перше десятиліття після революції була позитивною, враховуючи контраст із минулим царським періодом. Церкви не могли не скористатися гарантією вільного сповідання релігійних поглядів, тож, не зважаючи навіть на тяжкі економічні умови у країні, євангельські християни і баптисти (тоді ці течії ще не були об'єднані в один союз, проте вже мали плідну співпрацю) проявляли високу місіонерську активність, засновуючи нові громади, розвиваючи свою структуру, реорганізуючи свої союзи (обласний, всеукраїнський рівень, входження у всеросійські союзи), збільшуючи кількість послідовників, видаючи власну духовну літературу.

Тому, в 1918-1920 роках в євангельських і баптистських церквах відбулося повсюдне широке євангельське пробудження. З усіх кінців країни надходили радісні звістки про духовне пробудження», – повідомляють баптистські історики [5, с. 183]. Так, тільки з 1917 року по 1926 рік Союз баптистів провів шість з'їздів. «Цьому організаційному зростанню та зміцненню сприяла поява кількох всеукраїнських центрів, які репрезентували найбільші протестантські спільноти – Всеукраїнського союзу об'єднань баптистів (ВСОБ) та Всеукраїнського союзу євангельських християн (ВУСЄХ). Ці спільноти шукали свій формат відносин із колишніми всеросійськими центрами, реалізовували свої плани розбудови структури й мережі громад, мали перспективу поширення у всеукраїнському вимірі [6, с. 145].

Усі церкви намагалися використати можливість забезпечити своїх вірян духовною літературою. З 1926-го по 1928 рік у Всеукраїнському союзі баптистів виходив журнал «Баптист Украины» накладом в 5 тис. примірників. В усіх церквах друкувалися збірники духовних гімнів. Якщо говорити про соціально-економічну сторону життя протестантів у перше десятиліття радянської влади в Україні, то окремим явищем у 20-ті роки стали трудові комуни протестантів. Їхнє коріння сягає ще дореволюційних часів, коли лідери євангельсько-баптистського руху (Василь Пашков, Іван Проханов) робили окремі спроби створення євангельських трудових комун (зокрема, у Криму). Пізніше, після приходу до влади більшовиків, Проханов став ідеологом і натхненником створення християнських комун.

Однак, особисте втручання Йосипа Сталіна завадило йому реалізувати проєкт радянського Міста Сонця – Євангельський. Комуни та артіль, створені пізньопротестантськими церквами, у тому числі й на теренах України, втілювали один з принципів Реформації, згідно з яким праця є благословенням і покликанням християнина. Місія в професії вважається не гіршою від місії священників. Так, окремі лідери баптистів висловлювались про протестантські комуни як про втілення колективізму в його найкращих проявах, як відображення духу громади [5, с. 175], а для пізніх протестантів церква – це передусім громада братів і сестер, а не організація, інституція чи церковна ієрархія). «За умов хиткого політичного балансування релігійних громад на межі дозволеного владою, протестанти... намагалися довести владі свою політичну нейтральність, незаангажованість і загальну підтримку проголошеній ленінськими декретами «свободи совісті»... Проте декларації протестантів про політичну лояльність

не були доказом для більшовиків» [6, с. 147]. Тож з 1928 року радянська влада розпочала масштабні утиски й репресії щодо релігійних організацій. Заборонялася й вважалася нелегальною релігійна література, закривалися друковані видання, від церков вимагалось навіть змінювати свою структуру, готувалися масові арешти лідерів.

Факторами зростання протестантських церков у перше десятиліття після захоплення влади більшовиками було те, що на фоні потрясінь, які принесла з собою революція та громадянська війна, в багатьох людях посилювався пошук Бога, також зник тиск з боку державного православ'я, а протестанти проголошували «соціально-політичні гасла із закликом до всезагального братерства» [2, с. 10]. Зокрема, «у 1925 р. до Всеукраїнського союзу входило 40 тисяч баптистів (зі 100 тис. в СРСР), а у 1928 р. їх кількість зросла до 60 тисяч» [3, с. 57]. Перешкодити такому стрімкому зростанню могли тільки масштабні репресії вірян, які відбулися в СРСР у 1930-х роках.

Кількісно всі протестантські громади в Україні істотно зросли в 1990-1995 роках. З падінням залізної зависи виявилось, що тисячі українців відчувають інформаційний і духовний вакуум, внаслідок чого в той час масові форми євангелізації (проповіді на стадіонах і у великих орендованих залах) були особливо ефективні. Як вказує професор Петро Яроцький, громади баптистів... поповнилися в той період майже на 50 відсотків новими членами [11, с. 240].

Саме в період незалежності України пізні протестанти, у тому числі й баптисти, відповідно до нових умов релігійної свободи починають переосмислювати роль церкви в суспільстві та свою євангельську місію.

До кінця 90-х – на початку 2000-х ефективність проповіді, розрахованої на швидке навернення людини й приєднання до церкви, істотно знижується. Протестантським служителям стає все більш ясно, що у людей, крім духовного голоду, є і безліч інших потреб, не відповідаючи на які неможливо нести звістку Євангелія суспільству. У результаті, пріоритетним у мисленні місіонерів все більше стає не тільки духовний вибір особистості, а й сама особистість як така, незалежно від її релігійного вибору. Протестантів починають впізнавати завдяки різноманітним соціальним служінням, серед яких: медичне, капеланське, служіння ув'язненим, людям з проблемами слуху та зору, сиротам, допомога в боротьбі з алкогольною та наркотичною залежністю, розвиток християнської освіти. Богослови стверджують про зсув, що відбувся у мисленні «від служіння, спрямованого на навернення окремих людей та зміни їх життя – до усвідомлення громадського виміру своєї місії» [8].

Висновки. Отже, євангельські християни-баптисти (до об'єднання 1944 році в єдину спільноту в СРСР вони представляли різні, хоча й близькі за віровченням церкви та групи, тепер – найбільша за кількістю вірян протестантська конфесія в Україні) вперше з'явилися на території України у середині XIX ст. разом із німецькими колоністами, пізніше вони поширилися на Півдні, потім на Заході та в Центральній Україні. До 1905 р., коли був виданий закон про віротерпимість, баптистів сильно переслідували, вони регулярно піддавалися жорстоким репресіям та гонінням. У Радянському Союзі після 1929 року та Румунії після Першої світової війни ситуація була аналогічною, у Польщі ж гоніння, як мінімум, не відбувалися на загальнодержавному рівні, але локально існували. Протестантські конфесії в незалежній Україні виробили такі шляхи інтеграції в соціум, які згодом визначили їхні обличчя на наступні десятиліття. На відміну від ідентифікації протестантів на початку 90-х як виключно місіонерів-євангелістів, зараз їх ідентифікують як благодійників, волонтерів та ініціаторів гуманітарних програм для малозахищених верств населення. Від Майдану і початку війни на Донбасі все помітнішим стає патріотизм і зростання політичної активності протестантів. Сучасна інтеграція протестантських церков в українське суспільство демонструє їхній динамізм і здатність відповідати на виклики часу, результатом чого стає служіння, орієнтоване на все вищі рівні організації суспільства.

Список використаної літератури

1. Головащенко С., Косуха П. Матеріали до історії євангельсько-баптистського руху в Україні. Українське релігієзнавство. 1996. № 3. С. 4–15.
2. Грушова Т. В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х- 1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2000. 19 с.

3. Зінько Ю. А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920-1930-ті рр.). Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2005. № 31. С. 54–62.
4. Изложение евангельской веры, или вероучение евангельских христиан, составленное И.С.Прохановым (1910 г.). Slavic Baptists. URL: <https://slavicbaptists.com/2012/02/10/prohanovconfession/> (дата звернення: 23.07.2021).
5. История евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва : Издание Всесоюз. совета евангельс. христиан-баптистов, 1989. 624 с.
6. Ігнатуша А. Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. ХХ ст. Сумська старовина. 2011. № 35. С. 144–149.
7. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / ред. П. Яроцький. Київ : Світ Знань, 2002. Т. 5 : Протестантизм в Україні. 424 с.
8. Меренков Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати». Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/> (дата звернення: 30.07.2021).
9. Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. Одесса : Богомыслие, 2000. 246 с.
10. Якименко М. Баптизм: минуле і сучасне. Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/152165> (дата звернення: 23.07.2021).
11. Яроцький П. Л., Решетников Ю. Е. Інституалізація протестантизму як вихід у світ. Українське релігієзнавство. 2005. № 35. С. 238–261.

УДК: 323.39 (477.86) “1990/2019”

Doi: 10.55315/graph.2.2021.81-95

Тематична рубрика: історія.

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В'ячеслав Яремчук

доктор політичних наук, доцент

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
м. Київ, Україна*

EMail: sl_yaremchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-1348>

Анотація. На основі використання широкої емпіричної бази, сучасних методологічних підходів у статті аналізуються основні тенденції процесу формування та якісних характеристик політичної еліти Івано-Франківської області упродовж 1990–2019 рр. Здійснена спроба щодо визначення основних груп політичної еліти області, причетних до прийняття стратегічних політичних рішень та їхньої реалізації. Увага приділена різноманітним внутрішнім та зовнішнім чинникам, які у сукупності визначали регіональну специфіку формування та оновлення політичної еліти Івано-Франківщини (включаючи вибори до Верховної Ради України та обласної ради, призначень до органів державної влади), рівень її репрезентативності та легітимності, поширених в її середовищі ідентитетів та ієрархії цінностей, норм політичної поведінки, динаміки та вектору їхніх змін.

Ключові слова: регіональна політична еліта, формування, ідентичності, цінності, політична поведінка, Івано-Франківська область.

FEATURES OF THE PORTRAIT OF THE REGIONAL POLITICAL ELITE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK REGION)

Vyacheslav Yaremchuk

doctor of political sciences, associate professor

*Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

EMail: sl_yaremchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-1348>

Abstract. Based on the use of a broad empirical base and modern methodological approaches, the article analyzes the main trends in the process of formation and qualitative characteristics of the political elite of Ivano-Frankivsk region during 1990-2019 yy. There is an attempt to define the main groups of the political elite of the region, which were involved in the adoption and implementation of the political decisions and define the trends of modern elite formation in the region (including the formation of the deputy corps in the Verkhovna Rada of Ukraine and the regional council, appointments to public authorities), the procedures and mechanisms involved in the process of forming and renewing the elite. The main factors that contributed to the formation of diverse identities and values of the regional political elite, which together determined certain patterns of its political behavior, are analyzed. Among them are socio-cultural and mental characteristics of society (including the factor of belonging to “historical Galicia”), the state of development of socio-economic relations, the level of integration of the region and its elite into national political processes. The analysis of the axiological characteristics of the leading groups of the region’s political elite (representatives of state power,

deputies, party functionaries, entrepreneurs) gives grounds to assert not only the existence of a consensus in the elite of Ivano-Frankivsk region (“consolidation of the democracy”) about the question of the state independence of Ukraine and liberal freedoms, market relations, focus on the pro-European vector of the country’s development, the formation of civil society, but also proves high motivation and ability by mobilizing for their implementation.

Key words: regional political elite, formation, identities, values, political behavior, Ivano-Frankivsk region.

Вступ. Сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, втілення адміністративно-територіальної реформи, які вносять істотні корективи у перерозподілі повноважень між центральними та місцевими органами влади, викликають посилену увагу до політичної еліти країни, її здатності консолідувати суспільство навколо ідеї демократичних перетворень, утвердження засад громадянського суспільства, відповіді на ті виклики, що постали перед країною на початку XXI ст. Повною мірою це стосується і політичної еліти на рівні регіонів (областей), її дій щодо гармонізації суспільних відносин, артикуляції та захисту місцевих потреб, а разом з тим і бути активним учасником цивілізаційного розвитку всієї країни. У зв’язку з цим, особливу увагу викликає стан регіональної політичної еліти, зокрема рівень її репрезентативності та легітимації, поширених у її середовищі світоглядних позицій та норм поведінки, динаміки й вектору їхніх змін упродовж останніх трьох десятиліть.

Актуальність дослідження, пов’язаного з аналізом регіональної політичної еліти, яка є об’єктом пізнання низки наук, зокрема політології, політичної соціології, політичної психології, політичної економії, державного управління та ін., є вельми значною, адже вона потрапила до сфери глибокого зацікавлення вітчизняних науковців лише на початку XXI ст. Певною мірою на цьому позначилися загальносвітові тенденції у галузі дослідження проблеми, які наприкінці XX ст. увійшли у стан певного застою, що супроводжувалося втратою інтересу до результатів наукових розвідок, недостатньою увагою до оновлення методології, певної відірваності теоретичних розробок від емпіричної бази [1, с. 281].

Аналіз наукових джерел та літератури. У зв’язку з цим варто відмітити значну роль у розкритті зазначеної теми (зокрема за такими напрямками як формування та трансформація регіональних політичних еліт, політичне лідерство тощо) таких дослідників, як Т. Бевз, В. Ворчакова, М. Головатий, М. Горбатюк, О. Зорич, А. Коваленко, М. Кармазіна, І. Кресіна, А. Круглашов, В. Маркітанов, А. Молибога, В. Пашенко, Є. Перегуда, С. Рибалка, М. Н. Ротар, М. Токар, О. Токовенко, Ю. Шайгородський, А. Ясінська та ін. Результатом їхніх напрацювань стало не лише залучення до наукового обігу значного масиву емпіричного матеріалу, але й визначення оптимальних теоретико-методологічних підходів досліджень, узгодження категоріального апарату. Вагомий внесок у розробку проблеми політичної еліти безпосередньо Івано-Франківської області здійснили С. Адамович, О. Білоус, Б. Гаврилів, І. Доцяк, В. Климончук, С. Кобута, М. Кугутяк, О. Ляшенко, Б. Максимець, В. Марчук, Ю. Мацієвський, М. Мозоль, М. Москалюк, А. Романюк, І. Цепенда, які зосереджували увагу на питаннях формування і ролі регіональної політичної еліти у початковий період державної незалежності України, її партійної структуризації, аналізували хід і наслідки різноманітних виборчих кампаній на терені області. Деякі аспекти функціонування політичної еліти Івано-Франківщини у галузі політичних і соціально-економічних відносин знайшли висвітлення у дисертаційних роботах, зокрема В. Бусленко, Н. Запужляк, Т. Мандриги, М. Стефурака.

Враховуючи те, що проблема політичної еліти Івано-Франківської області, як певної соціальної групи, не була предметом системного дослідження, метою статті є аналіз її функціонування упродовж 1990–2019 рр. (тобто до моменту остаточного завершення адміністративно-територіальної реформи, що вносить істотні корективи та нові сюжети до зазначеної теми), яке ми розглядаємо через призму трансформаційних процесів – багатоаспектних, тривалих у часі перетворень, що охоплювали як комплекс інституційних, так і політико-культурних змін, пов’язаних з формуванням та оновленням політичної еліти, зміною її ідентичностей та цінностей, норм політичної поведінки.

Виклад основних матеріалів дослідження. Базуючись на теоретико-методологічних підходах, зокрема позиційному, репутаційному та десизійному, до регіональної політичної еліти як внутрішньо згуртованої соціальної групи Івано-Франківської області ми включаємо суб'єктів, які володіли необхідними ресурсами (адміністративними, політичними, економічними, інформаційними тощо) й були безпосередньо або опосередковано причетними до прийняття стратегічних рішень для регіону (у політичній та соціально-економічній сферах, кадровій політиці, ухваленні та виконанні бюджету), лобювання його інтересів на загальнонаціональному рівні. Виходячи з місця політичних акторів, у владній ієрархії ми можемо поділити сучасну політичну еліту Івано-Франківської області, до якої, за нашими підрахунками, входить близько 300 осіб (з них майже 200 професійних політиків) на дві умовні групи. До першої з них включаємо еліту, яка безпосередньо керувала політичними процесами регіону: а) народні депутати України, обрані від Івано-Франківщини; б) очільники органів місцевого самоврядування (обласна рада, Івано-Франківська міська рада, керівники депутатських партійних фракцій¹); в) найвищі посадові особи органів державної влади – Івано-Франківської обласної державної адміністрації (ОДА) та її структурних підрозділів; г) керівники обласних організацій провідних політичних партій, які, за статусом, як правило, входили до владних структур. Щодо другої групи, то вона складалася з представників елітних груп, які не мали формального політичного статусу, однак з метою захисту своїх інтересів могли набувати політичної суб'єктності й, користуючись необхідними ресурсами, здійснювати вплив на дії формальної політичної еліти: а) бізнес-еліта; б) ідеологічна та комунікативна еліта, до якої входили діячі науки та культури, головні редактори та власники засобів масової інформації, в) керівники церковних конфесій та громадських організацій, г) лідери організованих злочинних груп (ОЗГ)².

Серед зазначених груп варто виділити бізнес-еліту становище якої, попри ризики ведення підприємницької діяльності, було значно стабільнішим і прогнозованим у порівнянні з політичними діячами, кар'єра яких була залежною від призначень чи обрання, коливання політичної кон'юнктури. З метою посилення своїх позицій у сфері підприємництва представники бізнес-еліти безпосередньо залучалися до владних структур (отримання посади в органах державної влади, депутатського мандата) або ж створювали клієнтальні мережі, до яких входили політики різного рівня. Специфіка впливу бізнес-еліти на політичне життя області полягала у тому, що сформований у підприємницькому середовищі особливий менталітет, стереотипи поведінки вона часто застосовувала у сфері політики, що сприяло поширенню корупції, непотизму, накладаючи відбиток і на систему формування політичної еліти. Значною мірою каталізатором цих процесів стало розгортання в області структур політико-економічних груп, до яких були причетні такі відомі особи, як Р. Ахметов, І. Коломойський, В. Пінчук, В. Медведчук, Ю. Косюк, Д. Фірташ, О. та Г. Герєги, М. Злочевський, Ю. Іванюченко та ін. [2]

Сучасний процес формування політичної еліти Івано-Франківщини відбувався під впливом багатьох чинників, зокрема основних тенденцій трансформації політичної системи, рівня інтегрованості області до політичного простору країни, мережі політичних партій та їхнього політико-ідеологічного спрямування, регіональних соціокультурних особливостей та ін. Зважаючи на незначні ресурси Івано-Франківщини, (площа – 2,3% території країни, населення – 3%, рівень валового регіонального продукту – до 2,4%) область, виходячи з дії «центр-периферійної парадигми», переважно перебувала у ролі об'єкту для впливів з боку провідних політико-економічних груп, які мали достатньо важелів щодо здійснення контролю над регіоном.

Становлення нової політичної еліти області, яке розпочалося напередодні здобуття Україною

¹ Щодо основного масиву депутатів місцевих рад області, то, виходячи з норм законодавства, їхній вплив на політичні процеси не виходив за межі місцевого/локального рівня.

² Активізувавшись на початку 1990-х рр. (інколи маскуючись під послідовників опришків), ця група мала незначні політичні впливи. До початку XXI ст. основна вага ОЗГ була перенесена до легального бізнесу, зокрема, концентруючись навколо головних ринків Івано-Франківська. Найбільш помітними та поодинокими випадками проникнення представників ОЗГ (у якості політиків-бізнесменів) до владних інститутів відбувалися з 2006 р. на рівні Івано-Франківської міської ради (фракція політичної партії «Партія регіонів»). Останній сплеск активності ОЗГ в Івано-Франківській області відбувся у період Революції гідності, коли вони у контакті з силовими структурами організували «тітушок» для боротьби проти місцевого та столичного Євромайданів.

державної незалежності (під час виборів до Верховної Ради УРСР, місцевих рад у 1990 р.), в цілому вкладалося у моделі формування політичної еліти країни, її першого періоду (1990–1994 рр.), які запропонувала низка вітчизняних дослідників (серед них – М. Шульга [3], М. Токар [4] та ін.). У цей період в області в умовах втрати радянсько-партійною владою важелів контролю над політичними процесами, а згодом ліквідації СРСР та проголошенням державної незалежності України, відбулося досить швидко оновлення політичної еліти, до якої вперше широко увійшли як представники контреліти, так і неелітних верств.

Важливо зазначити, що кардинальні зміни у середовищі регіональної політичної еліти Івано-Франківщини у цей час носили трансформаційний характер і стосувалися практично усіх сфер її функціонування. Так, на початку 1990-х рр. гостра політична й економічна криза викликала в області таке болісне явище, як «криза ідентичності», що показувало складний стан суспільства та його еліти. Розвал звиклої системи політичних відносин, норм соціальної поведінки, окрім посилення стану невизначеності, втрати орієнтирів та зміни ієрархії цінностей посилили кризу безпеки, що разом з появою (як захисна реакція) ситуативної та негативної ідентифікації, висунуло на порядок денний пошук нових моделей ідентичностей. Їхньою базою стали панівні свідомісні орієнтири, сформовані під впливом національної та соціальної пам'яті. Особливу роль у цьому процесі відіграв феномен культурної травми (потужного «щеплення від комунізму»), що пов'язувалося зі сталінським терором, руйнацією традиційного способу життя українського народу в політичній, економічній та культурній сферах, ліквідацією місцевої еліти, забороною УГКЦ, денаціоналізацією, що торкнулося усіх соціальних верств і сприяло звільненню від радянських ідеологічних догм і стереотипів. Підтвердженням цього було те, що, спираючись на підтримку суспільства заходами нової політичної еліти, до якої, окрім дисидентів та демократичної опозиції, входили екскомуністи в Івано-Франківській області (одній з перших у країні), у руслі демонтажу ціннісно-світоглядного спадку радянського періоду вже на початку 1990-х рр. було розпочате радикальне позбавлення символіки, топонімів та годонімів комуністичного режиму, а процес декомунізації був завершений до початку XXI ст.

Наслідком впливу цих чинників стало те, що ще до проголошення державної незалежності України на терені Івано-Франківської області серед інших найбільш актуалізованою стала українська етнічна ідентичність, політизація якої вела до заперечення імперсько-радянської ідентичності [5, с. 343]. Виходячи з того, що населення Івано-Франківської області мало розвинуті етнічні уявлення (знання щодо власної культури, традицій, ідеалів та цінностей, місця свого етносу серед інших), усвідомлення своєї належності до всеукраїнського простору, досвід боротьби як за збереження нації від асиміляції, так і за відтворення української держави у першій половині XX ст., це перетворило етнічну ідентичність на провідну в ідентифікаційних матрицях громадян (етнічна «ми-свідомість» підміняла або витісняла інші форми самоідентифікації [6, с. 170]). Виходячи з цього, абсолютна більшість населення, включаючи й місцеву радянсько-партійну номенклатуру, свідомо ідентифікувала себе належними до української нації, суверенної Української держави, яка мала багатовікові державницькі традиції. Свідченням цього була рекордно висока активність громади Івано-Франківщини (95,7 % взяли участь у голосуванні) під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. та рівень підтримки Акту проголошення незалежності України: «За» – 98,4 % [7]. До речі, з початком розв'язання у 2014 р. Російською Федерацією проти України «гібридної війни» з боку регіональної політичної еліти (на рівні народних депутатів України, депутатів місцевих рад, державних службовців, партійних лідерів, бізнесменів, очільників ЗМІ та ін.) була виявлена безальтернативна негативна реакція щодо порушення територіальної цілісності країни. Наміри ж агресора поширити на українські терени деструктивні доктрини «слов'янської єдності», «руського мира» розцінювалися як спроби розмивання української етнічної та громадянської ідентичності, руйнування української державності.

Чітко окреслена територія Івано-Франківської області (складова частина «історичної Галичини»), її етнокультурні та ментальні особливості ще у радянський час сприяли зміцненню серед населення стійкої регіональної ідентичності, як належності до «малої батьківщини». Це створювало ґрунт для утвердження серед територіальної громади спільних ціннісних орієнтацій, які були здатними становити тривку основу для консолідації та політичної мобілізації [8, с. 55, 66], що пов'язувалося

з усвідомленням колективних інтересів, мотивацією щодо їхньої реалізації. Об'єднувальною роллю у згаданих процесах відіграла місцева еліта, активність якої у пропаганді регіональних міфів (серед них – «всеукраїнського духовного П'ємонт» [9] та ін.) сприяла як посиленню її легітимації, досягненню/збереженню владних повноважень, так і створювала підстави претендувати на роль одного з головних ретрансляторів української національної ідеї в країні.

На користь останнього свідчило те, що Івано-Франківська область, як належна до «історико-культурного ядра» України, вбачалася сучасними вітчизняними дослідниками, як «найбільш європеїзована» – за історичною традицією, культурно-національним менталітетом, релігійними уподобаннями [8, с. 75]. Серед найбільш актуалізованих з боку регіональної політичної еліти цінностей – справедливість, гідність, свобода (абсолютні), патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, власна мова і культура (національні), права і свободи людини, повага до закону, соціальна відповідальність (громадянські) цілком вкладалися у європейську ліберально-демократичну ціннісну систему (фундаментальні ліберальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, правова і соціальна держава тощо)³. Відсутність же розбіжностей серед політичної еліти щодо євроінтеграційного цивілізаційного курсу держави (у цьому разі йшлося й про ідею «повернення до Європи») було пов'язане не лише з історичними традиціями регіону, але й обумовлювалося її конфесійною ідентичністю, належністю більшості населення до УГКЦ, яка орієнтувалася на західні цінності і традиції.

Щодо нової генерації еліти Івано-Франківщини, яка очолила політичні процеси в регіоні на початку 1990-х рр., то вона запропонувала суспільству саме ту систему цінностей, яка була близькою їй самій. Формування ж її параметрів, не зважаючи на значну ідеологічну поляризацію суспільства, опір радянсько-комуністичної номенклатури, складності державотворчого процесу відбувалося в умовах поступового послаблення рівня суспільних антагонізмів, причому заборона КПУ (серпень, 1991) відіграла у цьому незначну роль, адже комуністична ідеологія на Івано-Франківщині ще напередодні проголошення державної незалежності України стрімко втратила своїх прибічників. Провідною ж настановою політичної еліти Івано-Франківщини, яка представляла національно-демократичний табір, була ідея державної незалежності України (включаючи такі складові, як побудова демократичного і гуманного суспільства, народовладдя, добробуту, всебічного розвитку української нації тощо). Варто зазначити, що згадані ціннісні орієнтації політичної еліти (окрім певного осучаснення, зокрема боротьбою з корупцією та ін.) через різні обставини хоча і надалі залишалися базовими, однак їхня суть зазнала значних змін, часто густо перетворюючись на обов'язково-ритуальний атрибут, який не передбачав реального наповнення їхнього змісту. Все більш рішучою була і позиція народжуваної бізнес-еліти, представники якої ще в умовах радянської влади виступали на підтримку ідеї ринкової економіки (свободи підприємницької діяльності, рівності усіх форм власності). Цілком природно, що ці ціннісні орієнтири, які мали антикомуністичне спрямування, включаючи постулати етноцентризму з жорсткою кореляцією етнічної (культурної) і політичної лояльності, панівної ідеології націонал-радикалізму, що передбачало повний розрив з радянським минулим, отримали потужну підтримку з боку населення, яке було внесене до радянської політичної системи одним з останніх у 1940-х рр.

Зазначене давало можливість стверджувати, що вже на початку 1990-х рр. у середовищі політичної еліти Івано-Франківської області була сформована основа макрополітичної моделі ідентичності, яка, попри наявні несуттєві політичні та соціокультурні відмінності, базувалася на визнанні загальнонаціональних цілей і цінностей. Тобто, вже на початковому етапі «демократичного транзиту» політична еліта Івано-Франківщини оминула долю «розколотих» цивілізацій (С. Гантінгтон), що було певною мірою притаманне Україні в цілому [10]. Останньому сприяло те, що вже на початку 1990-х рр. в Івано-Франківській області було досягнуто «консолідації демократії», коли переважна більшість суспільства, політичної еліти сприймали демократію як оптимальну форму правління. Відсутність же впливових соціальних

³ Намір дотримуватися згаданої системи цінностей з боку регіональної політичної еліти Івано-Франківщини був неодноразово підтверджений у різноманітних офіційних документах, наприклад, «Обласній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Івано-Франківській області у 2017–2020 роках», «Статуті територіальної громади міста Івано-Франківська» та ін.

груп, які прагнули до відродження авторитарного режиму або зміни демократичного правління, робило демократичні перетворення незворотними. Після 1991 р. на теренах області не існувало впливових політиків, які б своїми діями вносили сум'яття, перешкождали процесу гуртування українського суспільства навколо державотворчих, демократичних цінностей. Це стосувалося і місцевих структур політичних партій «лівої» орієнтації (з їхніми ідеями «інтернаціоналізму», відновлення «оновленого СРСР»), які не виходили зі статусу маргінальних.

Повною мірою це унаочнювалося формуванням депутатського корпусу області, яке на початковому етапі відбувалося в умовах актуалізації у суспільстві носіїв символічного, соціального та репутаційного капіталів, що і дозволило під час виборів до Верховної Ради УРСР, місцевих рад (1990) увійти до кола регіональної політичної еліти громадським діячам, представникам науки, освіти та культури. Представники цих соціальних груп склали більшість серед народних депутатів України I скликання (1990–1994), обраних від Івано-Франківщини. Серед них – Б. Ребрик (член Української Гельсінської групи), М. Чучук та С. Волковецький (викладачі вищої школи), С. Пушик (письменник), В. Шлемко (театральний діяч) та ін. Представники культури та освіти очолили Івано-Франківську обласну раду (М. Яковина) та міську раду Івано-Франківська (Я. Тайліх). Виборчі ресурси новообраних народних депутатів були значно посилені їхньою активною діяльністю у громадсько-політичному житті, у розбудові структур крайової організації Народного Руху України за перебудову (НРУ), крайового Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, обласного товариства «Меморіал імені Василя Стуса». Серед народних депутатів України I скликання лише двоє представляли владні інститути – голова виконавчого комітету обласної ради Д. Захарук (колишній функціонер КПУ, активний діяч НРУ) та другий секретар обласного комітету КПУ Є. Новицький, який став останнім комуністом, обраним до парламенту в одномандатному виборчому окрузі області. Варто зазначити, що серед тринадцяти народних депутатів України I скликання Івано-Франківщини, третину склали представники столиці – відомі громадсько-політичні діячі (включаючи Л. Лук'яненка), працівники науки та культури.

Надалі представники науки, освіти, культури, ЗМІ області зберегли свою незначну присутність лише в органах місцевого самоврядування. Провідним же середовищем формування парламентського представництва Івано-Франківщини стали чинні народні депутати України, представники політико-управлінської еліти, яким наростаючу конкуренцію почали складати великі підприємці, що пояснювалося як концентрацією у них значних фінансових та економічних ресурсів, так і мотивацією – намірами зміцнення конкурентоздатності шляхом представництва і захисту своїх інтересів у владних структурах. Так, вже на наступних виборах до Верховної Ради України у 1994 р. серед 13-ти народних обранців лише четверо (народні депутати України, голова обласної ради, лікар) мали безпосередній зв'язок з областю. Інші – декілька земляків (серед них, Р. Шпек, міністр економіки України), чинні народні депутати України, високопосадовці загальнонаціонального рівня, скористалися виборчим ресурсом області.

Подібні процеси формування регіональної політичної еліти відбувалися і на рівні місцевого самоврядування. Так, соціальний склад депутатів, обраних до місцевих рад області у 1990 р., показував звичні стандарти радянського часу, коли у них отримали представництво основні верстви суспільства – керівники державних установ та виробничих структур, працівники бюджетної сфери, профспілок, робітники, працівники сільського господарства, пенсіонери тощо. Натомість наслідком високого рівня суспільного протистояння, рішучих дій опозиційних національно-демократичних сил стало те, що у багатьох радах області комуністи вперше втратили монополію на владу, їх очолили представники демократичних антикомуністичних сил. В Івано-Франківській обласній раді прибічники НРУ здобули майже 80 % депутатських мандатів (зі 137 депутатів облради лише четверо були керівниками партійно-державних органів), у міській раді обласного центру – 86 % [11]. Обрання депутатами Івано-Франківської облради I скликання (1990–1994) стало поштовхом для подальшої політичної кар'єри, яка продовжилася і на початку XXI ст., для понад 10% її складу. Серед них були народні депутати України, голови та депутати обласної ради, голови районних та міських рад, виконувач обов'язки міністра культури України, голова Івано-Франківської ОДА, керівники районних держадміністрацій (РДА), партійні функціонери.

Виходячи з наших підрахунків, біля 30 %⁴ депутатів були переобрані до обласної ради II скликання (1994–1998). Зважаючи на значну перевагу серед них представників національно-демократичних сил, не стало несподіванки, що орган очолив С. Волковецький, народний депутат України, заступник голови Івано-Франківської крайової ради НРУ. Поряд з цим, місцеві вибори 1994 р. зафіксували нове явище у процесі рекрутування політичної еліти – появу і зміцнення позицій у радах підприємців (керівників акціонерних товариств і фінансових установ, агрофірм, лісгоспів), що було відображенням процесів масової приватизації. Деякі з них уперше очолили районні ради.

Істотні корективи у процес формування політичної еліти Івано-Франківщини внесло становлення в Україні гібридного політичного режиму, що показувало загальну тенденцію «згасання третьої хвилі демократизації», поступової еволюції України до «сірої зони» з обмеженим типом демократії [12]. Це супроводжувалося поширенням явищ неопатримоніалізму, формуванням територіально-ієрархічної системи влади у якій гіперцентралізація Центру поєднувалася з проявами своєрідного місництва у регіонах. За цих умов базовою умовою залучення до влади була не стільки наявність у претендентів відповідної кваліфікації та ресурсів, а особиста лояльність, належність до клієнтельських чи непотичних мереж. Внаслідок цього депутатський корпус рад різних рівнів, а також виконавча гілка державної влади здебільшого формувалися з урахуванням інтересів найбільш впливових політико-економічних груп, що значно обмежувало просування у політику малоконкурентних соціальних верств.

Поширенню цих процесів сприяло і те, що перша хвиля політичної еліти Івано-Франківщини (з національно-демократичного табору) у нових умовах виявилася нездатною (через брак виваженої стратегії, професіоналізму, ресурсів) утримати позиції в регіоні. Свою роль у цьому відіграла і внутрішня криза національних демократів, яка, за визначенням вітчизняних дослідників, була суголосною з процесами, що відбувалися у країнах Центрально-Східної Європи у 1990-х рр.: головна вимога була досягнута – відбулося руйнування старого політичного режиму, реалізовані права і свободи, встановлені демократичні та конституційні відносини, що значним чином знизило активність тих суспільних груп, які мали на меті досягнути зазначені завдання [13, с. 336–337]. Це призвело до того, що, починаючи з середини 1990-х рр., колишню контреліту, дисидентів, національно-демократичні сили в області істотно доповнили (або усунули) ексрадянсько-партійні функціонери, знаменуючи перехід влади від «революційних романтиків» до «номенклатурних прагматиків», формування верхнього прошарку політичної еліти – «партії влади», консолідованого корпоративними інтересами політичного блоку, який складався з прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл радянської номенклатури, представників державного апарату, провладних політичних партій, керівників найбільш потужних секторів промисловості й сільського господарства, ЗМІ.

Орієнтація ж її представників на цінності «ринкового кодексу», збагачення та нестримного споживацтва та ін. дисонувало з формально артикульованими настановами щодо первинності загальнонаціональних інтересів, дискредитувало на практиці такі поняття, як патріотизм, чесність, моральність політики, верховенство права, суспільно-політична модернізація, громадянське суспільство тощо. Зазначене впливало і на корекцію ціннісних орієнтацій груп політичної еліти, їхню артикуляцію, які були вимушені їх корегувати/змінювати, виходячи зі свого позиціонування у системі владних відносин (через вимогу корпоративної етики, партійної дисципліни тощо). В українських реаліях, як умова дотримання членства у певних спільнотах, це відбувалося у добровільно-примусовому порядку [14, с. 110] і торкалося, у першу чергу, чиновників – керівництва структур ОДА–РДА, територіальних державних управлінь, а також членів партійних депутатських фракцій, обласних партійних функціонерів.

Це посилювалося і тим, що на зламі ХХ–ХХІ ст. серед політичної еліти Івано-Франківської області все відчутніше проглядалася прогресивна тенденція (як внутрішня мотивація) щодо захисту своїх позицій (політичного статусу, місця у владній ієрархії), пролонгації перебування у владі, що провокувало посилення «закритості» політичної еліти, її відмежування від широких мас суспільства. Згадане супроводжувалося і зміною формату формування політичної еліти регіону, тенденцією до її консервації, що відбувалося через прогресивний тип зміни еліт як «репродукція через конверсію»,

4 Підраховано за: Івано-Франківська обласна рада: офіційний вебсайт. Перелік депутатів попередніх скликань. URL: <https://orada.if.ua/>

«репродуктивна циркуляція», коли відбувався формальний, обмежений процес її оновлення.

Останнє досягалося як поширенням відповідних політичних і непотичних мереж (Ю. Мацієвський), обмеженням здійсненню дієвого контролю над діями влади з боку громадянського суспільства, так і створенням бар'єрів щодо проникнення до кола еліти представників неелітних верств населення (відповідна політика при кадрових призначеннях, вплив на виборчий процес). Це змінювало і параметри «консолідації демократії» на ціннісному та поведінковому рівнях (Х. Лінц, А. Степан [15, с. 5–7]), коли інституалізація поведінкових стратегій («правил гри») відбувалася за стандартами «партій влади», що сприяло поширенню рентоорієнтованої поведінки (політичної ренти, тобто використання політичних інститутів для отримання ренти від участі у перерозподілі суспільних ресурсів). Зважаючи на наявну небезпеку її втрати (через відставку чи поразку на виборах), владна еліта прагнула підтримувати стан рівноваги у взаємовідносинах між конкуруючими елітними групами, а також політичним Центром. Це призводило до того, що поведінкові зразки представників регіональної політичної еліти Івано-Франківщини, як і країни в цілому, були доволі прогнозованими, однак залишалися далекими від стандартів розвинутої демократії. У такому разі йдеться про її намір дотримуватися раціональної моделі поведінки, спрямованої на максимізацію корисності, що підтверджувало висновки відомих транзитологів: у перехідному суспільстві «політичні еліти, будучи плюралістичними й змагальними, водночас є глибоко відчуженими від громадян» (Т. Карозерс [16, с. 51]).

Важливо підкреслити, що ці засадничі зміни відбулися і за участі суспільства, адже загострення соціально-економічної ситуації, накопичення проблем у політичній сфері, невиправданих очікувань, окрім «розчарування у демократичних правителях», вело і до прогресуючої «раціоналізації свідомості», поширення соціального цинізму, руйнування засад соціальної довіри, відповідальності за свої вчинки, сприйняття широкими колами суспільства патерналістських відносин, що провокувало як появу нової «цинічної й безпринципної еліти» [17], так і встановлення далеко не кращих стандартів її поведінки («люди засвоюють, що демократія є розв'язання проблеми тиранії, але зовсім не обов'язково будь-яких ще проблем» [18, с. 283]).

Потужний вплив на формування регіональної політичної еліти, її параметри (партійні ідентитети, ціннісні орієнтації, політичну поведінку) здійснювався через провідний політичний інститут області – Івано-Франківську ОДА. Призначення їхніх очільників, враховуючи те, що вони були відповідальними не лише за стан соціально-економічного розвитку (офіційно), але й за результативний контроль (неофіційно) над регіональною політичною елітою, консолідацію її під проводом «партії влади», відбувалися, виходячи з ситуації за наступним алгоритмом: з кола домінантної в регіоні політичної сили, згідно з консенсусом регіональних еліт, або ж призначення нав'язаного кандидата (наприклад, у 2010–2013 рр. представників від «Партії регіонів»). Загалом за період 1992–2019 рр. в Івано-Франківській області відбулося дев'ять призначень голів ОДА, більшості з яких не вдалося утриматися на своїй посаді упродовж всієї каденції. Серед головних критеріїв, які вплинули на їхнє призначення, були особисті знайомства, протекція, належність до певних політико-економічних груп. Якщо перші очільники області призначалися на посади, маючи досвід політичної діяльності, то, починаючи з М. Вишиванюка (1997–2004, 2010–2013), представника аграрної еліти, голови ОДА призначалися з кола бізнес-еліти, топменеджерів великих компаній.

Високий політичний статус, застосування головами ОДА як ретрансляторами настанов президентської вертикалі влади, різноманітних адміністративно-правових методів управління (від заохочення до державного примусу) призводили не лише до формування певних параметрів системи взаємовідносин у середовищі політичної еліти (регіонального політичного режиму), але й впливало на процес рекрутування політичної еліти (кадрові призначення до органів державної влади, адміністративний вплив на виборчий процес), що спонукало її представників до вибору «необхідного» формату ідентичностей, політичної поведінки. Яскраво унаочнювала ситуацію особа найбільш впливового, вже згаданого очільника ОДА М. Вишиванюка. Він характеризувався експертами як «авторитарний керівник часів Кучми», «людина Президента Януковича», вмілий господарник з жорстким стилем управління («він підпорядкований Президентові, всі решта – йому. Звик приймати рішення особисто» [19]). В умовах гібридного політичного режиму голови ОДА поступово перетворювалися на «неформальні центри тяжіння», що супроводжувалося такими явищами, як політична корупція, непотизм, «підтягуванням»

до влади бізнес-партнерів, родичів [20], однак їхня постійна ротація не дозволила набуту цьому процесу інституційного характеру.

Значні зміни щодо ідентифікацій, ціннісних орієнтацій відбувалися й у середовищі керівного складу РДА, який формувався головами облдержадміністрацій. Аналіз біографій їхніх очільників дозволив дійти висновку, що найбільш фахово підготовленими до виконання обов'язків був перший склад голів 14-и голів РДА області, призначений у 1992 р. Це були відомі у районах особи, включаючи голів виконавчих комітетів районних рад, керівників підприємств, що забезпечило більшості з них тривалу політичну кар'єру. Надалі ж головним критерієм добору керівників РДА була лояльність до політичного Центру. При цьому рівень їхньої кваліфікації не був визначальним. Через це, у наступному керівниками РДА призначалися переважно партнери по бізнесу, члени політичних мереж. Особливо непослідовним у кадровій роботі, що призвело до розбалансування районної ланки державного управління області, були «революційні» дії Президента України В. Ющенка. Специфіка призначень цього періоду полягала у тому, що на ці посади з політичних мотивів (через декілька років це було і причиною відставки) призначалися за квотним принципом партійні активісти, належні до «помаранчевого блоку», однак які часто не мали необхідної кваліфікації – колишні кочегари, вчителі середньої школи, родичі, партнери по бізнесу тощо [21]. Особливістю кадрової політики, наприклад, голови ОДА О. Гончарука (2014–2019), випускника Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу, було те, що серед призначених ним голів РДА майже чверть була випускниками (або отримала другу освіту) саме у цьому вищому навчальному закладі.

Подібні процеси позначилися і на формуванні складу рад всіх рівнів. Так, всупереч загостренню соціально-економічної ситуації (падіння життєвого рівня населення, поширення безробіття, трудової

Таблиця 1
Партійна ідентифікація голів Івано-Франківської ОДА
та обласної ради (1990–2019 рр.)

№	Президент України	Партійність голови ОДА	Партійність голови обласної ради	Скликання обласної ради
1	Л. Кравчук (1991–1994)	б. п. (Представник Президента України); з 1992 р.	НРУ / Демократична партія України (ДемПУ)	I. 1990–1994
2	Л. Кучма (1994–2005)	ДемПУ		II. 1994–1998
		Аграрна партія України (АПУ)	б. п. (близький до АПУ)	III. 1998–2002
			б. п. (близький до АПУ)	IV. 2002–2006
3	В. Ющенко (2005–2010)	НРУ / Політична партія «Наша Україна»	НРУ	V. 2006–2010
4	В. Янукович (2010–2014)	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	ВО «Свобода»	VI. 2010–2015
5	П. Порошенко (2014–2019)	БПП «СОЛІДАРНІСТЬ»	ВО «Свобода»	VII. 2015–2020

еміграції), що значно радикалізувало суспільство, знижувало рівень легітимності наявної політичної еліти, мандати депутатів отримували не особи, які «дбали про свій округ та своїх виборців», а переважно носії високого соціального статусу – чиновники, бізнесмени, партійні функціонери. Їхня перемога на виборах забезпечувалася потужними виборчими ресурсами, ефективними діями їхніх виборчих штабів [22, с. 12–13]. Саме згадане середовище значною мірою монополізувало право бути обраним до Верховної Ради України (серед них були голова ПрАТ «Івано-Франківськцемент» М. Круць та

ексголова м. Калуша І. Насалик – народні депутати України трьох скликань; голова обласної структури ВО «Батьківщина» Д. Шлемко – народний депутат України чотирьох скликань).

Таку ж еволюцію від інститутів, які представляли «спільні інтереси громад» до структур, що репрезентували групи політичної еліти, були інструментами лобювання їхніх корпоративних чи особистих інтересів, проходили й органи місцевого самоврядування. Наприклад, всупереч значній ротації складу обласної ради (за нашими підрахунками, оновлення депутатів облради II–VII скликань (1994–2020) складало у різний час 70–88 %)⁵, у них завжди залишався «кістяк» з представників адміністративно-управлінського апарату, бізнесменів, керівників підрозділів обласної ради, які й скеровували діяльність органу.

Разом з тим, всупереч місії політико-економічних груп на рівні країни («партії влади») активно впливати на процес елітотворення в Івано-Франківській області, конструювання його заданих параметрів, місцева громада спромоглася виявляти певну автономність, продовжуючи явно чи латентно дотримуватися стійких орієнтацій, що відповідали сталим соціальним уявленням, які формувалися в регіоні упродовж тривалого часу і являли собою складну систему ідеалів і сенсів життя суспільства, ідентичностей і цінностей, що базувалися на культурному спадку й були просякнуті ментальними рисами національного характеру. Це, зокрема, демонстрував склад органів місцевого самоврядування, які неодноразово перебували в опозиції до виконавчої влади. Це, окрім створення конкурентного середовища, сприяло процесам структурування політичної еліти регіону, її оновленню. Цю ситуацію унаочнювала і партійна ідентифікація очільників провідних політичних інститутів області – обласної державної адміністрації та обласної ради (Див.: Таб. 1).

Виходячи з того, що політична еліта області, знаходячись у постійній взаємодії з суспільством, отримувала від нього політичну й електоральну підтримку, вона у своїх діях була вимушена відповідати її очікуванням. Загроза ж інтересам політичної еліти, як і суспільства загалом, неодноразово викликала до життя спротив з боку найбільш радикальних представників політичної еліти Івано-Франківщини, неконвенційні форми політичної поведінки, що супроводжувалися й актами громадянської непокори. Наприклад, це відбувалося під час довгострокової акції «Повстань, Україно!» (2002–2003), Помаранчевої революції (2004–2005), протестів у відповідь на т. зв. «Харківські угоди» (2010), запровадження в країні суперечливого «мовного» законодавства (2012), які з боку політичної еліти Івано-Франківщини розцінювалися як зрада національних інтересів, загроза існуванню суверенної України через що її значна частина, практично, перейшла точку неповернення щодо політичного режиму В. Януковича. Останнє знайшло вияв під час Революції гідності (2013–2014), коли основний масив регіональної політичної еліти (щодо провладної, то вона здебільшого займала позицію пасивного очікування чи самоусунулася від політичних подій) своїми діями сприяв ліквідації влади Президента України В. Януковича, утвердженню курсу України на євроінтеграцію.

Значний, а разом з тим і суперечливий, вплив на формат політичної еліти Івано-Франківщини, його зміну здійснили вже згадані знакові події – Помаранчева революція та Революція гідності. Внаслідок першої з них, попри гостре збурення суспільно-політичної ситуації, у каденцію Президента України В. Ющенка (2005–2010) в області відбулося лише формальне оновлення регіонального політикуму, яке здебільшого зводилося (разом зі зміною партійної ідентифікації) до циркуляції політичних гравців між органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, частково – появи нових (переважно з кола підприємців), що відбувалося під патронатом політичних партій з «помаранчевого табору». Практика отримання у цей час посад чи депутатських мандатів небезпідставно дала привід для обґрунтованого ствердження, що наслідками революції в області скористалися у першу чергу особи, які мали високий соціальний статус, були належними до влади, фінансових потоків [20]. Сама ж влада на Прикарпатті набула «ознак сімейно-кланового підряду» [21] (прикладом цього була поява регіональних політико-економічних груп на чолі з М. Круцем, З. Шкутяком, І Насаликом тощо).

Радикального оновлення політичної еліти Івано-Франківщини не відбулося і після Революції гідності. Так, всупереч заявам лідерів Євромайдану щодо «перезавантаження» системи влади,

⁵ Підраховано за: Івано-Франківська обласна рада: офіційний вебсайт. Перелік депутатів попередніх скликань. URL: <https://orada.if.ua/>

забезпечення приходу нових еліт, рішучу зміну алгоритму взаємин влади й суспільства, ситуація у цій царині здебільшого отримала декоративні зміни, що давало експертам підстави стверджувати про те, що «романтика закінчилася, постмайданівські настрої згасли, а в дію вступили політичні домовленості» [23]. Всупереч власній програмі дій «Жити по-новому», новобраний Президент України П.Порошенко на початку своєї каденції цілковито змінив виконавчу вертикаль влади в області (структури ОДА–РДА), вилучивши з неї активістів Івано-Франківського Євромайдану. На керівні посади були призначені особи, які входили до політичних мереж провладних політичних сил, соратники по бізнесу.

Наслідком згаданих заходів (мобілізації адміністративних ресурсів) стало те, що на позачергових виборах до Верховної Ради України (жовтень, 2014) абсолютну більшість мандатів здобули представники чергових для регіону «партій влади», які знаходилися під «опікою» Президента України та Прем'єр-міністра України (БПП «Солідарність», політична партія «Народний фронт»). На семи мажоритарних округах народними депутатами України стали шестеро висуванців від цих партій (вони балотувалися у статусі народних депутатів України, очільників громадських організацій, тимчасово безробітного), яким не змогли скласти конкуренцію представники інших політичних партій, активісти місцевого Євромайдану.

Аналіз передвиборчих програм новообраних народних депутатів України засвідчив, що вони апелювали до низки ціннісних настанов, які були актуальними як для країни, так і області, зокрема дотримання ідей Євромайдану («Ми не йдемо, щоб ділити владу, а беремо на себе відповідальність за виконання вимог Майдану» [24]), боротьби проти зовнішньої агресії та олігархів, «жити по-новому», «жити вільно», «будувати демократію», сприяти появі політиків «нового типу» тощо [25]. Разом з тим, депутати від БПП «Солідарність» головний наголос робили на своїй безпосередній причетності до «президентської команди» П. Порошенка.

Однак, намір нав'язування Центром, у тому числі під патріотичними гаслами «Армія, Мова, Віра», нового формату групування політичної еліти Івано-Франківщини на тлі рецидивів політичної корупції, непотизму (включаючи формування в області політичної мережі «вінницького клану») дав збій вже під час місцевих виборів 2015 р., коли провідні органи місцевого самоврядування – обласна рада та міська рада Івано-Франківська – і надалі залишилися під впливом політичної еліти, яка входила до політичної партії ВО «Свобода». Доволі ж високий відсоток протестного голосування під час виборів вказував на те, що суспільство виявляло свою незгоду як з діями політичних лідерів, так і з їхньою виборчою пропозицією. Про це свідчив і склад обласної ради VII скликання (2015–2020) сформований головним чином з топменеджерів акціонерних товариств, приватних підприємців, державних службовців, працівників апарату ОДА, нагадуючи, радше, «клуб багатіїв» [26]. Незначна ж присутність серед депутатів представників закладів освіти та охорони здоров'я (переважно директорів навчальних закладів та головних лікарів), аж ніяк не свідчило про дотримання принципів рівності та відкритості у процесі відбору і просування у політику кращих представників суспільства. Щодо новообраної міської ради Івано-Франківська (2015–2020), то отримати мандати у новому скликанні не змогла низка депутатів (працівники освіти, партійні функціонери, пенсіонери), які у попередній час сумлінно захищали інтереси міської громади, були визнаними моральними авторитетами, однак не мали відповідних виборчих ресурсів, які могли б забезпечити їм перемогу на виборах [27]. Натомість серед депутатів помітним сегментом, що показувало «будівельний бум» в обласному центрі, стали керівники великих будівельних компаній.

Це призводило до зниження рівня легітимності регіональної політичної еліти, що і було зафіксовано у 2017 р. в «Обласній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Івано-Франківській області у 2017–2020 роках» (існування значної недовіри між владою і громадянським суспільством, яка виявлялася у відчуженості, а інколи й у радикальному протистоянні, замість солідарної відповідальності за стан місцевого розвитку [28]). Натомість помітний прогрес у цій царині був помічений вже у 2019 р. Так, згідно з всеукраїнським дослідженням «Рейтинг європейської інтеграції», здійсненим Центром «Нова Європа», у якому аналізувався рівень втілення базових європейських цінностей (включаючи такі, як локальна демократія, підзвітність, гендерна рівність, забезпечення прав громадян в соціальній сфері та ін. [29, с. 7–9]) Івано-Франківська область зайняла почесну другу позицію.

Наступні істотні зміни у складі політичної еліти Івано-Франківщини відбулися на початку каденції президента України В. Зеленського у 2019 р. Першим значним кроком у цьому напрямі стали незвичні для України дії, пов'язані не зі зміною керуючого складу державних органів влади регіону, а зосередження на позачергових виборах до Верховної Ради України (липень, 2019), яка президентською командою проводилася під гаслами радикальної зміни формату суспільно-політичних відносин, актуалізації ідеї появи «нових облич» у політиці, що відповідало запити суспільства, однак мало характер використання маніпулятивних виборчих технологій. Наслідком цієї політики стало те, що область суцільно оновила своє парламентське представництво, яке було монополізоване (9 народних депутатів України з 11) новою для регіону пропрезидентською політичною партією «Слуга народу», створенням в області відповідної регіональної депутатської «монобільшості». Народними обранцями вперше (серед них були і деякі партійні активісти, які втратили зв'язок зі своїми партіями) у переважній більшості стали невідомі широкому загалу особи (серед них – голова міської ради, приватний підприємець, фермер, юрист-консультант, помічник народного депутата України тощо), які здебільшого не були учасниками суспільно-політичного процесу регіону.

Передвиборчі програми претендентів від «Слуги народу» (з їхніми креативними слоганами «Депутат – слуга народу», «Зробимо їх разом!») передусім підкреслювали соціальний статус претендентів, їхню належність до «команди Президента України». Вони мали виразно персоніфікований характер («разом ми втілимо курс Президента Володимира Зеленського») й торкалися широкого кола ціннісних пріоритетів – від запровадження механізму «реального народовладдя та прямої демократії», обмеження олігархічних монополій, притягнення до відповідальності високопосадовців-корупціонерів до розв'язання проблем пересічних громадян «малої батьківщини».

Використання популізму дозволило Президентові України В. Зеленському уникнути загострення ситуації й під час призначень керівників у структурах ОДА–РДА. Передусім, це торкалося призначення голови Івано-Франківської ОДА Д. Шмигала – перший приклад висунення на провідну політичну посаду особи з іншого регіону – Львівської області, який очолював Бурштинську ТЕС (структуру ПАТ «ДТЕК ЗАХІДЕНЕРГО»). Практично у закритому режимі (попри заяви влади щодо появи «нових облич» у політиці, намірів проведення публічних і прозорих конкурсів, онлайн-проєкту LIFT) відбувся і процес призначень голів РДА, який розпочався наприкінці 2019 р. Ними стали переважно колишні функціонери підрозділів ОДА–РДА, призначені за часів президентської каденції П. Порошенка, особи, які тривалий час обіймали керівні посади у державних установах та бізнесі, колишні помічники-консультанти народних депутатів України, що вказувало як на збереження напрацьованих зв'язків з елітою регіону, так і наявними політичними мережами.

Наслідком оновлення складу народних депутатів України, кадрових змін у структурах виконавчої вертикалі влади, що відбувалося упродовж 2019 р., стало те, що на Івано-Франківщині відбулося чергове перегрупування регіональної політичної еліти, зміна партійних ідентитетів провідних політичних акторів області, які відтепер входили до сфери впливу Президента України В. Зеленського, політико-економічних груп (серед них головним чином – І. Коломойського та Р. Ахметова). Водночас іміджеві втрати, які понесла нова влада, пов'язані з суперечливим впровадженням реформ та законодавчими ініціативами, наміри реваншу з боку політичної опозиції вже найближчим часом можуть внести істотні корективи щодо колективного портрета політичної еліти Івано-Франківської області.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми можемо дійти до наступних висновків. Виявлені колективні ідентичності, притаманні регіональній політичній еліті Івано-Франківщини, які були наслідком процесів соціалізації та самоідентифікації, об'єктивно показували засвоєння її представниками соціокультурних зразків, норм і цінностей, які були домінантними як на рівні області, так і країни в цілому. Аналіз базових цінностей обласного політикуму вказує на існування консенсусу в її середовищі, що створювало сприятливі умови для рівноваги й співробітництва усіх гілок влади у регіоні. Серед політичної еліти Івано-Франківщини, починаючи з 1990-х рр., була виявлена спільна позиція щодо перспектив політичного і соціально-економічного розвитку країни, зокрема, розбудови Української держави на демократичних засадах, впровадження соціально-орієнтованої ринкової економіки, підвищення життєвого рівня громадян. Не існувало розбіжностей і щодо зовнішньополітичного курсу

країни – євроінтеграційного процесу, що стало особливо актуальним у 2014 р. після збройної агресії Російської Федерації проти суверенної України, порушення її територіальної цілісності.

Разом з тим, формування нових ідентичностей і цінностей політичної еліти Івано-Франківщини, на які істотний вплив здійснювали процеси рекрутування політичної еліти та її оновлення, продовжує знаходитися у суперечності з реаліями суспільно-політичної практики, зокрема, з такими явищами, як присутність неполітичних форм інтеграції, відокремлення цінностей політичного та громадянського простору українського суспільства. Високий рівень корегування/зміни політичних ідентифікацій та ціннісних орієнтацій, які носили, як правило, ситуативний характер і були викликані переважно зовнішніми впливами, свідчило про те, що формування ієрархії цінностей політичної еліти Івано-Франківської області (включаючи й дотримання їх під час політичної практики) ще перебуває у динамічному стані. Наперекір цьому, регіональна політична еліта, що підтверджувалося її політичною поведінкою, є здатною до консолідації суспільства навколо ідеї демократичних перетворень, утвердження засад громадянського суспільства, соціального діалогу, відповіді на ті виклики, що постали перед країною на початку XXI ст.

Список використаної літератури

1. Политическая наука: новые направления / Под ред. Р. Гудина и Х.Д.Клингеманна. Москва: Вече, 1999. 815 с.
2. Маруняк І. Політична карта Івано-Франківської області. ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19632-politichna-karta-ivano-frankivskoyi-oblasti (дата звернення: 05.07.2021).
3. Шульга М. О. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2006. № 4. С. 24-37.
4. Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. 2009. № 13. С. 297–299.
5. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.
6. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
7. До 15-ї річниці Всеукраїнського референдуму. Документи з фондів ЦДАВО України. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. URL: http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11 (дата звернення: 05.07.2021).
8. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
9. Микитин А. Галицькі міфи. Міф 3: Галичина – український П'ємонт. Zaxid.net. URL: https://zaxid.net/galitski_mifi_mif_3_galichina_ukrayinskiy_pyemont_n1044509 (дата звернення: 02.07.2021).
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? Полис. 1994. № 1. С. 33–48. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000648/index.shtml> (дата звернення: 07.07.2021).
11. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=mhDLDgAAQBAJ&pg=PT20&lpg=PT20&dq=%D1%258> (дата звернення: 01.07.2021).
12. Скаанинг С.-Э., Мёллер Й. Третья волна демократизации: что стоит за цифрами. Гефтер. URL: <http://gefter.ru/archive/12674> (дата звернення: 06.07.2021).
13. Політика в особах: Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / За заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ: Парлам. вид-во, 2008. 400 с.
14. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: монографія. Київ: Знання України, 2009. 251 с.
15. Linz J. J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore e London: The Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p.
16. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. Политическая наука: сб. научн. трудов. 2003. № 2. С. 42–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konets-paradigmy-tranzita> (дата звернення: 05.07.2021).

17. Головаха Е. Феномен «аморального большинства» в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине. URL: <https://ecsosman.hse.ru/data/291/985/1219/04golovaha-20-22.pdf> (дата звернення: 06.07.2021).
18. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / пер. з англ. Л. Пантшой. Москва: РОССПЭН, 2002. 368 с.
19. Чужі тут не ходять / О. Львова та ін. ZN,UA. URL: https://zn.ua/ukr/internal/chuzhi_tut_ne_hodyat.html (дата звернення: 05.07.2021).
20. Довбуш О. Політична еліта Прикарпаття - 2. Народжені помаранчевою революцією. Наше місто НАДВІРНА. URL: <https://nashe-misto.at.ua/news/2008-11-14-277> (дата звернення: 02.07.2021).
21. Довбуш О. Політична Еліта Прикарпаття. Частина перша. Народжені в СРСР. Малакава. URL: <http://www.malakava.if.ua/articles/7564> (дата звернення: 02.07.2021).
22. Костюк І. Прикарпатські тіні. Український регіональний вісник. 2001. С. 12–15.
23. Сербин Н. Без публічності та команди: яким запам'ятали голову Івано-Франківської ОДА Олега Гончарука. Місто. URL: <https://mi100.info/2019/08/13/bez-publichnosti-ta-komandy-uakum-zapamyataly-golovu-ivano-frankivskoyi-oda-olega-honcharuka/> (дата звернення: 01.07.2021).
24. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України від партії «Блок Петра Порошенка» по одномандатному виборчому округу № 84 Довбенка М. В. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp407pt001f01=910pf7201=12799.html> (дата звернення: 01.07.2021).
25. Передвиборна програма кандидата в народні депутати України Шевченка О. Л. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp407pt001f01=910pf7201=12795.html> (дата звернення: 02.07.2021).
26. Баран Л. Відомо, хто є найбагатшим і найбіднішим в Івано-Франківській облраді. Galka.if.ua. URL: <https://galka.if.ua/vidomo-hto-ye-naybagatshim-i-naybidnishim-v-ivano-frankivskiy-oblradi/> (дата звернення: 02.07.2021).
27. Соболик Т. Роль особистості у депутатстві. Галицький кореспондент. URL: <http://gk-press.if.ua/rol-osobystosti-u-deputatstvi/> (дата звернення: 03.07.2021).
28. Обласна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства у Івано-Франківській області у 2017–2020 роках. Івано-Франківська обласна державна адміністрація. URL: http://www.if.gov.ua/files/uploads/strategia_gozvitku_gromadsusp%20проект.pdf (дата звернення: 25.06.2021).
29. Євромапа України: рейтинг європейської інтеграції областей. Київ: Центр «Нова Європа», 2019. 60 с. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Euromap-ukr-web.pdf> (дата звернення: 18.06.2021).
30. Івано-Франківська обласна рада. Офіційний веб-сайт. URL: <https://orada.if.ua/> (дата звернення: 17.06.2021).
31. Обласна державна адміністрація. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 10.06.2021).
32. Политическая элита украинских регионов. Ивано-Франковская область. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukregions/> (дата звернення: 09.06.2021).

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.123.4:378.

Doi: 10.55315/graphic.2.2021.96-109

Тематична рубрика: філософія.

**ЕКОНОМІЧНА ЕТИКА УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТІВ
ЯК ЗАСІБ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ****Людмила Штанько****кандидат економічних наук, доцент***Український гуманітарний інститут**м. Буча, Україна*

EMail: l.shtanko@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0046-7279>

Анотація. У статті розглянуто вплив протестантського бізнесу з притаманною йому етикою ведення бізнесу, ставленням до праці, «трудовою етикою» на економічні процеси в Україні. Зазначено, що хоча Україна не належить до протестантських країн, протестанти займають досить активну позицію в вирішенні багатьох питань соціального спрямування, в т.ч. в науці, освіті, охороні здоров'я, правовій та соціальній сферах. Протестанти-бізнесмени сформували своє середовище, до якого можна віднести підприємства та організації, засновані ними. Спостережено, що більшість працівників на цих установах - протестанти. З'ясовано, що розвиток протестантського бізнесу та його етична концепція реалізується через прямий та опосередкований впливи. З одного боку, протестанти здійснюють своє «вкраплення» на економічні процеси через свою діяльність, окремі організації входять до галузевих та регіональних об'єднань; частина організацій бере участь в правовій та законотворчій діяльності. З іншого боку, протестантський бізнес створює позитивний мікроклімат у колективі, тим самим зростає рівень духовності контактних аудиторій; впливає на сім'ї співробітників та партнерів, соціальні ініціативи, вирішення проблем територіальної громади. Ці чинники стали відомі нам завдяки проведеному анкетуванню, під час якого порівнювалось декілька категорій респондентів: засновники та керівники, фінансові директори та головні бухгалтери, працівники. Результати анкетування підтвердили стабілізуючий вплив економічної етики протестантів на соціально-економічний стан як окремих регіонів України, так і її економіки в цілому.

Ключові слова: протестантська етика, протестанти, протестантський бізнес, чинники впливу на економічні процеси, Україна.

**ECONOMIC ETHICS OF UKRAINIAN PROTESTANTS AS
A MEANS OF STABILIZATION OF ECONOMIC PROCESSES****Ludmyla Shtanko****PhD, (economic sciences), associate professor***Ukrainian Institute of Arts and Sciences**Bucha, Ukraine*

EMail: l.shtanko@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0046-7279>

Abstract. The article considers the influence of Protestant business with its inherent business ethics, attitude to work, «labor ethics» on economic processes in Ukraine. It is noted that although Ukraine does not belong

to a group of Protestant countries; Protestants take a very active position in addressing many issues of social orientation. This paper describes the activity of Protestants in various fields of public life in Ukraine, including science, education, health, legal, and social spheres. Protestant businessmen have formed a Protestant business environment, which can include enterprises and organizations founded by Protestants and the influence of the founders on the concept of development is significant, and firms in which the vast majority of workers are also Protestants. It has been found that the influence of Protestant business and its ethical concept is due to a number of factors of direct and indirect influence. Protestants directly influence economic processes through their activities, and some organizations are members of sectoral and regional associations and participate through them to industries and regions; some organizations take part in legal and legislative activities. Indirectly, Protestant business influences are carried out through such stabilizing factors as creating a positive climate in the community, raising the level of spirituality of contact audiences, influencing the families of employees and partners, social initiatives, and solving problems of the local community. The strength and direction of the influence were assessed through a survey that compared several categories of respondents: founders and leaders, CFOs and chief accountants, and employees. The results of the survey confirmed the stabilizing influence of Protestant economic ethics on the socio-economic situation of both individual regions of Ukraine and its economy as a whole.

Keywords: Protestant ethics, Protestants, Protestant business, factors influencing economic processes, Ukraine.

Вступ. Вплив протестантської етики на економічний розвиток країн досить відомий. Ставлення протестантів до праці призвело до економічного піднесення тривалістю не одне століття та назавжди змінило економічну, а за нею і політичну картину світу. Навіть зараз, не зважаючи на вплив інших факторів, можна бачити домінуюче положення таких регіонів, як Північна Європа, Північна Америка, що вирізняються за багатьма економічними та соціальними показниками від більшості інших країн. Навіть непротестантські країни з високим рівнем розвитку економіки запозичили окремі елементи економічної моделі розвитку, що сформувалась під впливом протестантської етики.

Яке надбання мають протестанти для України, не протестантської країни? Це питання розглядається в нашому дослідженні. Для цього зроблено огляд надбання українських протестантів, в т.ч. у сфері економіки і бізнесу. З'ясовано, що не зважаючи на досить невеликий відсоток протестантів в Україні, їхня активність у сфері суспільного розвитку значно вища, ніж у православних, які становлять основну частку населення. Протестанти мають свої релігійні об'єднання, громади, соціальні центри, профілактичні заклади, заклади освіти, що формують позитивний фон суспільства.

Одним з напрямів діяльності протестантів є бізнес, що здійснює свій вплив на економічні процеси та стабілізуюче впливає на загальний економічний стан у країні. Протестантські бізнес-організації здійснюють як прямий, так і опосередкований вплив, що підтверджено статистичними дослідженнями та буде розглянуто далі.

Аналіз наукових джерел та літератури. Протестанти не ставили собі за мету здійснювати економічний розвиток. Поняття «протестантської етики» розглянув у своїй праці Макс Вебер «Протестантська етика та дух капіталізму». Етична поведінка сформувалась історично природним шляхом, через ставлення людей до праці як до божественного покликання. Для уникнення конфесійного окрасу деякі називають це поняття «бізнес-етика», «західна ділова етика», «трудова етика». Під протестантською етикою розумілося, що коли кожна людина, яким би ремеслом вона не займалась, буде виконувати свою роботу сумлінно, відповідально, то тим самим вона служить Богу та має таке саме святе покликання, як священники або ченці. Наслідком цього став розквіт ремесл, міст, формування етики чесних угод, виготовлення якісної продукції, турбота про працівників – тому що все це здійснювалось з усвідомленням того, що все це бачить Бог, що Його радує, коли Його діти ведуть себе таким чином. Це стало надзвичайно сильним стимулом для людини, призвело до системного розвитку. Як зазначає Макс Вебер на прикладі етики кальвінізму: «Кальвіністський Бог вимагав від своїх обраних не окремих «добрих справ», а вятості, що стала системою... Практична етика кальвінізму давала змогу подолати відсутність плану і системи у повсякденному житті віруючого і створювала послідовний метод усієї життєвої поведінки» [1, с. 70].

Саме усвідомлення цієї моральної чесноти сприяло економічному розвитку протестантських країн, а ділова етика, особливості побудови економічних відносин, що включають більшість елементів, індикаторів і показників макроекономічної моделі, стають зразком для наслідування іншими країнами, навіть не протестантськими.

Що стосується України, то треба зазначити наступне. Не зважаючи на те, що вона знаходиться в центрі Європи, протестанти мали досить вагомий вплив на суспільний розвиток країни. Однак відомі фактори, що призвели до іншого напрямку. До них треба віднести сімдесятирічне атеїстичне радянське минуле та домінування православної церкви Московського патріархату. Остання відрізняється значною інертністю до проявів реформаційних рухів та мала значний вплив до недавніх часів, поки Українська православна церква не отримала Томас. Ці фактори сформували в Україні середовище з так званим східним або візантійським мисленням, що в багатьох аспектах суперечить протестантській етиці. Зазначеній науковій проблемі було присвячене дослідження Міністерства розвитку економіки за підтримки ЮНІСЕФ під назвою «Економічний прорив». У виконанні замовлення брали участь провідні вчені-економісти, задіяні найбільші економічні університети та Інститут еволюційної економіки. Студії ще не опубліковані. З ними можна буде ознайомитись пізніше на сайті міністерства [5].

Виклад основних матеріалів дослідження. Тому вивчення впливу економічної етики протестантів на економічні процеси в Україні треба розпочати з розуміння частки протестантів в країні, їхні надбання за роки незалежності та можливостей змінювати різні суспільно утворювальні процеси. Серед офіційних джерел, що публікують дані про чисельність протестантів або кількість їх організацій, можна виділити такі установи: Інститут релігійної свободи, що є правозахисною громадською організацією в сфері захисту свободи віросповідання в Україні, наукової установи Відділення релігієзнавства Інституту філософії Національної академії наук України, Міністерство культури України.

Частка протестантів в Україні є досить незначною і становить трохи більше 2% (і хоча в різних джерелах ця цифра може дещо різнитись, як про це зазначено на сайті «Християни для України»: «дані щодо чисельності протестантів в Україні суперечливі і варіюються від 1,0% до 2,0%. Існує лише достовірна інформація відносно кількості зареєстрованих релігійних організацій» [7], але все одно не виходить за межі 2-2,5%). Попри це, їхній вплив вимірюється не лише кількістю, але й активністю, яка є значно вищою, ніж у населення, що не відносить себе до певної релігії, або вважає себе членом традиційної православної релігії (хоча треба зауважити, що серед цієї категорії людей досить великий відсоток формальних вірян). Протестантські конфесії мають більші темпи зростання у порівнянні з розповсюдженими в Україні християнськими церквами. За даними аналітичного порталу «Слово і діло»: «В 2013 році православних налічувалося понад 70,6%, в 2018-му – 67,3%, а протестантів стало більше – із 0,8% до 2,2%» [3]. За даними альманаху «Протестанти – надбання України», випущеному в 2017 році, що був роком святкування 500-річчя Реформації, за період незалежності України до 2017 року кількість протестантських церков зросла «на 258 %, (від 2 721 до 9 742), тоді як православних – на 168 %, від 7 034 до 18 879; католиків – на 54 %, від 3 095 до 4 768» [6].

Важливим показником, мабуть, більш важливим, ніж чисельність вірян, є частка організацій, заснованих відповідним релігійним об'єднанням, конфесією, релігійною громадою. За даними Міністерства культури України, у річному Звіті про мережу церков і релігійних організацій зазначено, що «серед усіх релігійних організацій України 53,7% – православні, 28,9% – євангельські (протестантські) церкви та 14,3% – католицькі» [4]. Отже, на 2% вірян припадає практично біля 30% організацій, що є індикатором активності протестантських церков.

Також важливим джерелом статистичних даних є соціологічні дослідження, з яких одним з найбільш авторитетних та всебічних є дослідження Центру Разумкова «Релігія і Церква в українському суспільстві», що здійснюється з 2000 року [2]. Згідно з соціологічними дослідженнями Центру Разумкова, яке має широку виборку респондентів, 20-річну динаміку досліджень, високу долю достовірності, динаміка чисельності протестантів щодо традиційної православної церкви та достатньо розповсюдженої греко-католицької була така:

Таблиця 1
Конфесійна належність населення України (за даними соціологічного опитування) [2]

Назва релігійної конфесії	2000 р.	2010 р.	2018 р.	2019 р.
Православ'я	66,0	68,1	67,3	64,9
Греко-католицизм	7,6	7,6	9,4	9,5
Протестантизм	2,0	1,9	2,2	1,8
Просто християни	6,9	7,2	7,7	8,0
Не відносять себе до жодної релігії	15,3	13,2	11,0	12,8

У регіональному розрізі протестанти по Україні представлені досить рівномірно, окрім західних областей, де їхня частка може становити 1% за рахунок більшої кількості греко-католиків у цих регіонах. Отже, дані соціологічних опитувань підтверджують статистичні дані звітів офіційних установ.

До надбання протестантів в Україні за роки незалежності можна віднести:

- визначення суспільних проблем та реалізація ініціатив щодо їх вирішення [6];
- вплив на розвиток суспільства, в т.ч. через формування нової культури, що включає в себе також протестантську бізнес-етику.

Як вже було зазначено, їхню активність можуть демонструвати Інституції, засновані протестантськими конфесіями в різних сферах:

- 1) Правова діяльність: Інститут релігійної свободи, Рада євангельських протестантських церков України, Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій.
- 2) Волонтерська допомога східним регіонам: центр «Спасемо Україну», Front line help ADRA (Адвентистське агенство допомоги та розвитку).
- 3) Соціальна робота: 300 центрів реабілітації для людей з залежностями, 50 християнських дитячих будинків (20 тис. сиріт під опікою протестантських сімей).
- 4) Медицина і охорона здоров'я: медичні центри, приватні клініки, санаторії.
- 5) Освіта: протестантський заклад вищої освіти «Український гуманітарний інститут», більше 100 закладів вищої духовної освіти, біля 100 шкіл, садочків, що об'єднані з МАРХО (Міжнародний альянс для розвитку християнської освіти) [6].

Важливі акценти робляться на таких основних напрямках, як освіта, здоров'я і соціальна діяльність, що відповідає світоглядним установкам протестантів. Враховуючи радянське минуле України, що проявлялось найбільш гостро в розрізі духовних питань та соціальних проблем, в т.ч. ставленні до людей з особливими потребами як до другорядних членів суспільства, виховання та освіта дітей та молоді на атеїстичних цінностях, вимагає від незалежної України особливих зусиль для формування суспільства з новими цінностями. У цих процесах протестанти зайняли надзвичайно активну позицію, про що свідчить кількість відповідних закладів та установ, а також кількість осіб, яким ці організації надали послуги.

Протестанти в бізнесі представлені як у ролі засновників власних підприємств, причому найбільш розповсюджена сфера малого та середнього бізнесу, так і у ролі працівників, зокрема СЕО менеджерів великих підприємств, в т.ч. з міжнародним капіталом, українських представництв транс-національних корпорацій. На підприємствах малого і середнього бізнесу більша частина колективу також може складатися із протестантів, на підприємствах великого бізнесу, звичайно, це реалізувати практично неможливо та й не варто.

Ще одним аспектом протестантського бізнесу є створення стартапів з соціального підприємництва. Останній спрямований не лише на отримання прибутку (хоча це є також його складником), але і на вирішення певних соціальних проблем. Для навчання основ соціального підприємництва, підтримки соціальних бізнес-ініціатив, пошуку інвесторів створена Українська соціальна академія, яка проводить щорічні бізнес-акселератори. Зазначена установа лобіює законопроекти, що регламентують пільгове оподаткування коштів, що спрямовуються на благодійність. В Україні досі не існує опрацьованої законодавчої бази щодо фінансової підтримки благодійників у вигляді пільгового оподаткування. Але деталі цього питання є темою іншого дослідження.

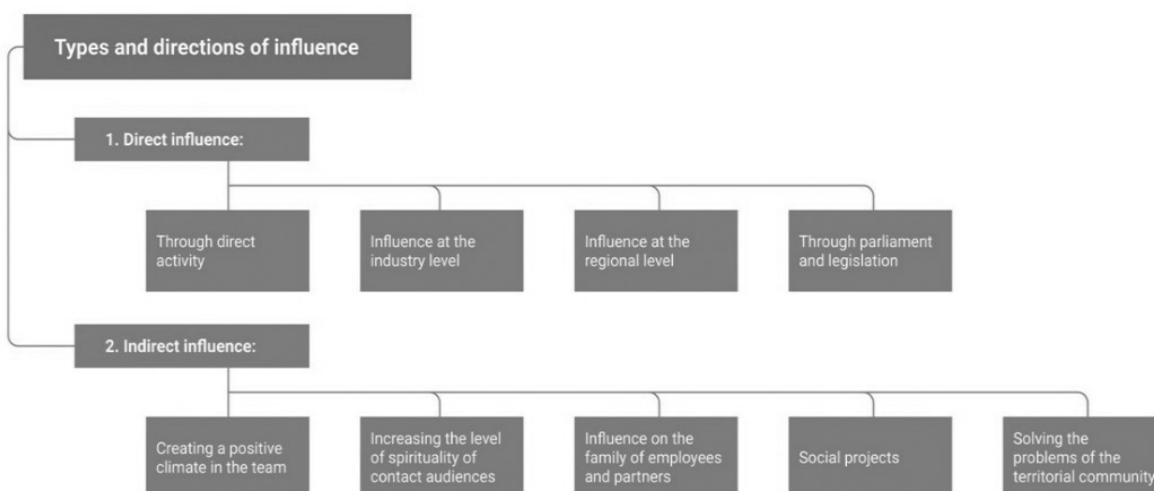

Рис. 1. Вплив протестантського бізнесу на економічні процеси в Україні

Аналіз статистичного дослідження «Протестанти в бізнесі – визначення чинників впливу на економічні процеси». Для визначення впливу бізнес-етики українських протестантів на економічну ситуацію в Україні, виявлення його окремих чинників, з'ясування впливу в бік стабілізації економічних процесів розроблено анкету для опитування українських протестантів. Вона містить різнобічні питання кількісної та якісної оцінки, що торкаються внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування протестантської компанії.

За результатами проведених досліджень, які були підтверджені також проведеним анкетуванням, вплив протестантського бізнесу (заснованого протестантами, на якому працює значна частка працівників-протестантів), можна представити схематично (рисунок 1).

Розглянемо кожен вид впливу більш детально. Отже, стабілізуючий вплив протестантського бізнесу може бути прямим та непрямим або опосередкованим. Прямий вплив здійснюється внаслідок безпосередньої діяльності протестантського бізнесу або активності його окремих представників. Ефект від непрямого впливу досягається завдяки позитивним наслідкам протестантського бізнесу на соціум: колектив, сім'ї працівників, контактні аудиторії, місцева територіальна громада, що само по собі є стабілізуючим чинником. Кожен з цих видів впливу має свої чинники.

1. Чинники прямого впливу:

- 1.1. Через безпосередню діяльність. Кожне підприємство, організація, установа, заснована протестантами, здійснює безпосередній внесок в економічний розвиток, тому що є частиною реальної економіки країни. Успішність кожного окремого підприємства є складовою успіху економіки в цілому. Протестанти намагаються вести так званий чесний бізнес в Україні, в своїй діяльності протидіють корупції, яка є одним з найвагоміших чинників гальмування економічного зростання.
- 1.2. Вплив на галузевому рівні. Кожне підприємство функціонує в певній галузі. При дослідженні конкурентоспроможності підприємства основною базою для порівняння є внутрішньогалузеві конкуренти. Тому стабільність та зростання показників протестантських компаній позитивно впливає на середньогалузеві показники.
- 1.3. Вплив на регіональному рівні. Протестанти-підприємці та протестантські фірми дуже часто представлені на регіональному рівні. Як зазначалось вище, протестантський бізнес в Україні представлений здебільшого малими і середніми компаніями, тому їх діяльність має найбільше значення саме на регіональному рівні. Регіональний вплив здійснюється як через безпосередню діяльність фірми, що створює продукт або послугу для місцевого населення, так і через взаємодію з місцевими органами влади, громадськими організаціями, окремими громадянами, націлену на вирішення соціальних та інших проблем територіальної громади.

- 1.4. Через парламент і законотворення. Частина протестантів-бізнесменів та громадських діячів безпосередньо долучені до законотворчих процесів через Верховну Раду або Ради місцевих громад, тому що вони є депутатами. В парламенті України створено міжфракційне об'єднання депутатів-християн, які проводять регулярні молитовні зустрічі. Але кількість протестантів, безпосередньо долучених до політики, відносно небагато. Це пов'язано з радянським минулим, де віруючим людям був закритий доступ навіть до вищої освіти, а представники влади сприймалися як вороги церкви. Більшість протестантів бере участь у процесах законотворення опосередковано через громадські обговорення законопроектів, участь у ролі консультантів у профільних комітетах Верховної Ради, виявлення свого ставлення до тих чи інших ініціатив через системи електронних петицій.
2. Чинники опосередкованого впливу:
 - 2.1. Створення позитивного клімату в колективі. Протестантська трудова етика створює підґрунтя для формування специфічної корпоративної культури, яка допомагає кожному працівнику відчувати себе соціально захищеним, формує високий рівень довіри, що сприяє ініціативності працівника, а також стимулює його до ефективної роботи та відповідального ставлення до своїх обов'язків. Також серед колег-протестантів спостерігається високий рівень взаємодопомоги, що позитивно впливає як на формальні, так і неформальні відносини в колективі. Працівники, задоволені своєю працею, здійснюють стабілізуючий вплив на економічні процеси на мікрорівні та створюють підґрунтя для більш глобальних процесів.
 - 2.2. Підвищення рівня духовності контактних аудиторій. На рівні Парламенту та Уряду України, досліджень науковців, в т.ч. Академії наук України, підіймається питання значення гуманітарного чинника в питаннях досягнення цілей сталого розвитку, в т.ч. економічного зростання. Духовність кожної окремої особистості, працівника на підприємстві, лідера як на рівні конкретного бізнесу, так і на рівні держави не сприймається в вузько релігійному конфесійному сенсі, а як складова культури та психологічного здоров'я людини, а отже, нації в цілому. Робота в протестантському бізнесі прямо (через спеціальні заходи духовного спрямування на робочому місці) або опосередковано (через приклад колег, обмін духовним досвідом тощо) позитивно впливає на духовний рівень працюючої людини.
 - 2.3. Вплив на сім'ї. Здорова атмосфера в колективі, зростання духовності під час роботи в протестантських організаціях створює позитивний вплив на сім'ї працівників та засновників. В більшості сім'ї цінують переваги, що надає протестантський бізнес своїм працівникам. З іншого боку, протестанти займають активну позицію за збереження традиційних для України сімейних цінностей та досить успішно протидіють спробі просування ідей ЛГБТ-спільнот. Сім'я є також важливим фактором підтримки цінностей самими бізнесменами, які в своїй діяльності стикаються з низкою викликів своїм християнським принципам. Одним з показників оцінки різних країн світу є так званий індекс щастя, на який значним чином впливає стан сімей в країні.
 - 2.4. Соціальні проекти. Соціальна активність протестантів здебільшого закладена в доктрини їхнього віровчення, в першу чергу, в концепт любові Бога до людини і заповідь «любити ближнього», що є основним мотивом у звершенні «добрих справ» через реалізацію різних соціальних ініціатив. Христос залишив приклад любові до ближнього, допомагаючи найнижчим верствам населення. Приклади турботи про соціально незахищені верстви населення (сироти, вдови) також можна знайти в старозавітних законах Ізраїля. Основними напрямками соціальної активності сучасних протестантів України є діти (в т.ч. сироти, багатодітні сім'ї), малозабезпечені або безхатьки; люди, що мають алкогольну, тютюнову, наркотичну залежності (в т.ч. програми та центри реабілітації та профілактики), освіта та здоров'я. Останні два напрями перебувають під особливою увагою протестантів. У 2016 році було створено Міжнародний альянс для розвитку християнської освіти, що об'єднав протестантські школи країн колишнього Радянського Союзу. Альянс здійснює консультативну підтримку всім охочим відкрити християнську школу та підвищити кваліфікації педагогів-християн. Здорова та освічена нація є запорукою сталого розвитку країни.

Таблиця 2
Показники для оцінки чинників прямого та непрямого впливу протестантського бізнесу на стабілізацію економічних процесів

Види впливу	Чинники та напрями впливу	Можливі показники оцінки
1. Чинники прямого впливу	1.1. Через безпосередньому діяльність	Обсяги виробництва та реалізації Обсяги прибутку Оподаткування Чисельність працюючих Фонд заробітної плати Відрахування з фонду заробітної плати тощо Індекс корупції
	1.2. Вплив на галузевому рівні	Показники конкурентноспроможності Кількість партнерів (в т.ч. постачальників, клієнтів, споживачів) Кількість угод тощо
	1.3. Вплив на регіональному рівні	Обсяг відрахування до місцевого бюджету Кількість проектів, поданих на місцевий бюджет Кількість місцевих клієнтів, що обслуговуються Кількість регіональних партнерів Кількість проектів КСВ, зорієнтованих на потреби регіону Кількість спільних ініціатив з органами місцевого самоврядування
	1.4. Через парламент і законотворення	Кількість законотворчих ініціатив Кількість підписаних петицій Кількість сформованих та поданих петицій Кількість працівників, що задіяні в законотворчій діяльності
2. Чинники непрямого (опосередкованого) впливу	Створення позитивного клімату в колективі	Наявність правила корпоративної етики або кодексу працівника Збільшення продуктивності праці Зменшення плинності кадрів Кількість ініціатив працівників, підтриманих керівництвом Зменшення кількості конфліктів Ефективна взаємодія між співробітниками
	Підвищення рівня духовності контактних аудиторій	Спільні молитовні сніданки з колективом або партнерами Коротке духовне натхнення для колективу Спільне планування соціальних проектів або служб для церкви Подарунки духовного спрямування партнерам
	Вплив на сім'ї	Кількість одружень та кількість розлучень в розрізі різних релігійних груп Індекс щастя країни
	Соціальні проекти	Кількість соціальних, реабілітаційних, навчальних центрів, кількість людей та проектів, що вони реалізують Кількість закладів освіти (різного рівня, статусу) Кількість закладів охорони та профілактики здоров'я, кількість людей та проектів, що вони реалізують Розмір допомоги, наданий соціально незахищеним верствам населення Кількість людей, що підпадають під соціальні категорії, що отребують допомоги та кількість проектів для них
	Вирішення проблем територіальної громади	Кількість проектів, подані до місцевих бюджетів Кількість проектів, реалізованих за кошти місцевих бюджетів Кількість проектів, націлених на вирішення проблем регіону Обсяг або відсоток коштів, виділених на розбудову місцевої громади

2.5. Вирішення проблем територіальної громади. Організації, що представляють собою протестантський бізнес, є частиною макросередовища територіальної громади. Через активну громадянську позицію, небайдужість до соціальних проблем, що відповідає концепту віровчення протестантів, більш високу соціальну активність і ініціативність, протестанти в окремих регіонах займають провідне становище щодо вирішення конкретних проблем громади. Треба зазначити, що Україна здійснила реформу децентралізації, що стартувала ще з 2014 року та включає в себе посилення прав, можливостей місцевого самоврядування та адміністративно-територіальну реформу. Місцеві органи влади отримали більше повноважень, а також можливостей щодо фінансування місцевих бюджетів. Протестантський бізнес, як й окремі громадяни, мають можливість фінансувати свої ініціативи за рахунок коштів місцевих бюджетів через конкурс проектів.

До опитування, що було проведено для оцінки протестантської бізнес-етики та виявлення активності протестантів-бізнесменів, були долучені три категорії респондентів: засновники або керівники

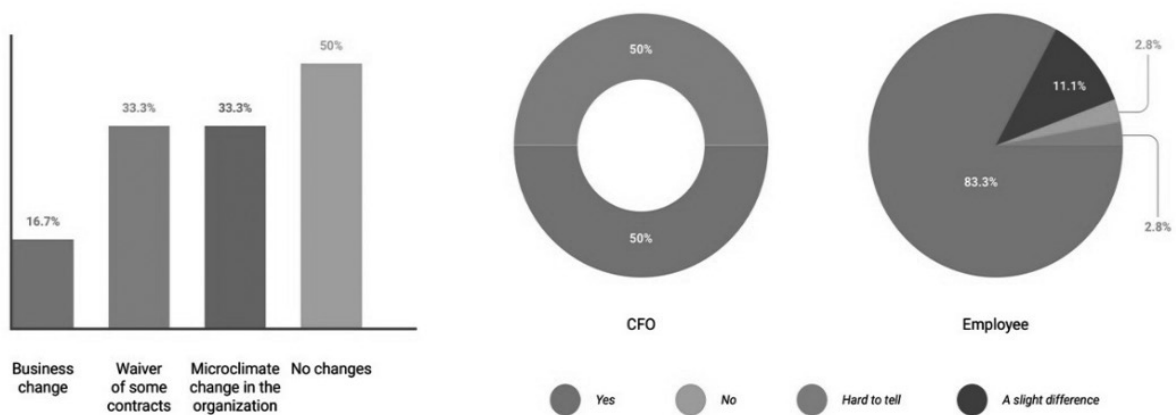

Рис. 2. Зміни в бізнесі під впливом протестантської етики

Рис. 3. Частка спільної конфесійної ознаки бізнес-середовища протестантів (зліва: частка працівників-протестантів, справа: частка партнерів-протестантів)

підприємств та організацій, фінансові директори або головні бухгалтери (на невеликих підприємствах головні бухгалтери виконують функції фінансового директора) та працівники-протестанти, що працюють на підприємствах, заснованих відповідно також протестантами. Було опитано 70 респондентів, до яких було адресне звернення щодо участі в нашому дослідженні (тобто, відбувся ретельний підбір респондентів).

Анкета, за якою проводилось опитування, складалась з декількох розділів: окремі адресувалися до конкретної категорії: засновники (керівники), фінансові директори (головні бухгалтери), працівники. Розділи формувались з врахуванням особливостей кожної категорії респондентів, можливості їх

доступу до відповідної інформації, ступеню їхнього впливу на ситуацію в своїх організаціях, взаємодії з партнерами, державними та громадськими організаціями тощо.

Був також перелік спільних питань до всіх категорій респондентів. До них належали питання щодо соціальної, політичної та громадянської активності протестантського бізнесу. Респонденти оцінювали активність своїх організацій у питаннях організації, підтримки та участі соціально відповідальних проєктів, внеску в розбудову територіальної громади, участі в регіональних проєктах розвитку тощо. Вектор дослідження був спрямований на виявлення джерел соціальної активності протестантських підприємств, до яких може бути віднесена як їхня ініціатива, так й ініціатива їх працівників та партнерів. З'ясовано також практику взаємодії протестантських бізнесових структур з неприбутковими, благодійними організаціями, фондами.

Одним з напрямів дослідження також було визначення участі організацій у законотворчій діяльності через такі можливі форми, як підписи петицій Президенту, Верховній Раді, Уряду, участь у громадському обговоренні законопроектів, співпраця з депутатами різних рівнів, діяльність галузевих та регіональних об'єднань тощо.

Розподіл респондентів по категоріям відбувся наступним чином: засновники або керівники підприємств – 27 респондентів, що становить 38,6%; фінансові директори або головні бухгалтери – 5 осіб, що складає 7,1%; працівники – 38, відповідно 54,3%.

Метою опитування категорії респондентів «керівники/засновники» було виявлення їхнього впливу на принципи ведення бізнесу, відмінностей у бізнесі до і після того, як вони стали adeptами відповідної протестантської конфесії, формування корпоративної культури в своїх компаніях, турбота про своїх працівників, їхні сім'ї, а також з'ясування рівня жертовності та участі благодійності як невід'ємної складової протестантської бізнес-культури.

Отже, результати опитування засновників та керівників показали наступне: 23 особи, що становить 85,2%, організували свій бізнес, будучи представниками протестантської спільноти. Лише 14,8% зробили це до того, як стали членами протестантських громад.

На питання про зміни в бізнесі після спрямування свого життя у русло протестантської етики (рисунок 2), варто звернути увагу на декілька моментів: 16,7% зазначили, що прийшлося взагалі змінити свій бізнес внаслідок зміни цінностей, 33,3% респондентів вимушені були відмовитись від частини своїх прибуткових контрактів. Ще 33% озвучили, що відчували лише зміни мікроклімату у колективі. Значно істотні зміни відчують члени колективу. 50% з числа фінансових директорів та 83,3% з числа простих працівників зазначили, що вони відчували істотні позитивні зміни на роботі в протестантському середовищі. Це свідчить про те, що бізнесмени-протестанти створюють сприятливе професійне середовище для людей, що є важливим позитивним фактором стабілізації економіки.

Як було зазначено вище, протестантська етика торкається як питань взаємодії з організаціями, що становлять зовнішнє середовище, так внутрішнього мікросередовища організації. При цьому формується так звана «трудова етика». На рисунку 3 зображено відсоток протестантів у зовнішньому та внутрішньому середовищі протестантського бізнесу.

Як видно з рисунку 3, протестанти в своєму бізнесі значною мірою співпрацюють з також протестантами як на рівні мікросередовища, так і на рівні безпосереднього оточення, тобто партнерів. 58,3% становлять співробітники-протестанти, куди також включені представники малого бізнесу, що працюють без найманих працівників. Колектив становить внутрішнє мікросередовище фірми. Щодо організацій-партнерів, що є частиною зовнішнього бізнес-середовища підприємства, то 59,3% мають партнерів з числа також протестантів. 18,5% респондентів дали відповіді, що вони не знають своїх партнерів.

Показовим є прийняття рішення щодо угод або напрямків діяльності та спроможність протестантського бізнесу відмовляти навіть досить прибутковим варіантам співпраці, якщо вона може суперечити їхнім цінностям. Як видно на рисунку 4, 77,8% керівників та 39,5% працівників озвучили про існування в їх практиці таких випадків (в категорії працівники відсоток нижче у зв'язку з відсутністю інформації щодо таких випадків, тому що більшість рішень такого плану вирішуються саме на рівні вищого керівництва. Тому для категорії працівників практично 40% також достатньо високий показник).

Як було зазначено, одним з чинників непрямого впливу є сім'я. Тому в анкеті були з'ясовані питання

ставлення сімей працівників до того, що вони працюють саме в протестантських організаціях, що вони жертвують частину своїх доходів, тим самим зменшуючи ту частину, яка належить сім'ї; на скільки члени сім'ї готові підтримати члена родини працювати саме в протестантському сегменті, не зважаючи на фактори заробітної плати (рисунок 5).

У фінансових працівників ставлення сімей до того, що вони працюють саме в протестантській організації, розділилось порівну між трьома варіантами відповідей: члени сім'ї підтримують, членам сім'ї байдуже це питання, або вони не замислювались над цим питанням (по 33,3% відповідно). У працівників відсоток активної підтримки сімей набагато вище і становить 81,6%. Це пояснюється тим, що прості працівники більше цінують атмосферу в колективі, сприятливі умови праці, а люди, що досягли певних успіхів у фінансовій сфері і обіймають посади фінансових директорів, більш прискіпливо ставляться до питання оплати праці, можливості отримання адекватних доходів і забезпечити високий рівень життя для членів своєї сім'ї. Це припущення також підтверджується наступним питанням про можливість змінити роботу на більш оплачувану в непротестантській організації, яку підтримала половина сімей опитуваних фінансових директорів. І навпаки, в сім'ях працівників більше цінують можливість працювати в протестантському середовищі. Виявилось 44,7% тих, хто був б готовий отримувати меншу зарплату заради підтримки протестантських організацій.

Важливими чинниками впливу протестантського бізнесу на стабілізацію соціально-економічного становища України є його активність у благодійній та соціальній діяльності. В опитуванні були з'ясовані питання фінансової підтримки благодійних проєктів, співпраця з благодійними організаціями, власні соціальні та благодійні ініціативи, співпраця на регіональному рівні щодо вирішення соціальних проблем. Для оцінки рівня жертовності було з'ясовано, яка частина прибутків фірми, на думку керівників та фінансових директорів, направляється на цілі благодійності (рисунок 6).

Більше 60% респондентів з числа керівників/засновників та фінансових директорів озвучили, що частину прибутків своєї організації спрямовують на благодійність, при чому більшість працівників цих організацій не відчують, що їх це обмежує в фінансовому плані, тобто заважає отримувати більшу заробітню платню. Ще 29,2% засновників бізнесу виділяють на благодійність частину зі свого особистого доходу.

І хоча 65,4% організацій жертвують ситуативно (тобто, залежно від проєктів, звернень до них їхніх знайомих, звернень від благодійних організацій тощо), окремі категорії протестантів (15,4% організацій серед опитуваних) дотримуються принципу відрахування фіксованого відсотка від прибутку на благодійність. Найбільш розповсюдженим є 10%, що відповідає біблійному принципу «десятини». Це підтверджується результатами опитування фінансових директорів, 66,7% з яких вказали саме 10% як обсяг своєї жертовності або своїх організацій. Такий принцип більше розповсюджується на розподіл власних доходів. У розподілі прибутків організації бізнесмени практикують більші відсотки. Максимальний відсоток, вказаний респондентами, становить 40%, що є досить високим показником рівня жертовності та благодійності.

Важливим аспектом є з'ясування того, наскільки системна й організована благодійна діяльність протестантського бізнесу (рисунок 7). 48% респондентів вказують, що благодійна діяльність може здійснюватись ситуативно, але не лише так. 43,3% зазначили, що регулярно співпрацюють з благодійними організаціями, в окремих випадках протестантський бізнес підтримує проєкти релігійних організацій. Важливим індикатором активності в благодійній сфері є ініціатива самих працівників та підтримка їхніх ініціатив з боку керівництва. Про це зазначили 28,7% респондентів, що також є позитивним та свідчить про вплив особистої активності та суспільну. Щодо напрямів їхніх благодійних ініціатив, то найбільш розповсюдженими є підтримка церковних проєктів (57,1%), робота з дітьми (51,4%) та людьми з особливими потребами (43,3%), освітні проєкти (37,1%), допомога малозабезпеченим верствам населення (27,1%), профілактика залежностей (22,9%) та допомога людям, що мають наркотичну, алкогольну та тютюнову залежність тощо.

Ще одним важливим фактором впливу протестантського бізнесу на стабілізацію соціально-економічних процесів в українському суспільстві є громадська і політична активність протестантів (рисунок 8), яка проявляється в участі протестантів у законотворчих процесах та проєктах місцевої

територіальної громади.

Менше половини всіх респондентів беруть участь у тих чи інших законотворчих процесах (58,6% респондентів зазначили, що не здійснюють такої діяльності і ніяк з цим не пов'язані). Досить низька активність протестантів у сфері політики та законодавства пов'язана з радянським минулим: з одного боку, віряни були практично безправними, а органи влади сприймалися як вороги та переслідувачі церкви, що не сприяло тісній співпраці; з іншого боку, участь громадян у процесах розбудови держави або територіальної громади була лише задекларована, але не реалізовувалась у практичному житті. Тому пересічні громадяни України фактично не мають досвіду в побудові громадянського суспільства та не усвідомлюють, а подекуди просто не вірять у важливу роль особистого впливу на суспільні процеси. Не зважаючи на це, протестанти починають змінювати своє ставлення до ролі громадянина в розбудові своєї громади та країни і проявляють ініціативи в наступних напрямках:

- 1) Участь у законотворчій діяльності. За останні декілька років збільшилась активність громадян у висловлюванні своєї думки щодо підтримки або навпаки гальмуванню окремих ініціатив, що висувають політичні партії, уряд, парламент через системи електронних петицій. Протестанти активно використовують цей інструмент висловлювання суспільної думки і часто самі подають петиції по тих чи інших питаннях, особливо, що стосується підтримки християнських принципів у всіх сферах життя. 26,8% респондентів вказали, що вони використовують цей засіб. Окремі протестанти-засновники власного бізнесу беруть участь у громадських обговореннях законопроектів, співпрацюють з депутатами, є частиною професійних і галузевих об'єднань.
- 2) Співпраця на рівні територіальної громади. Переважна більшість ініціатив протестантського бізнесу на регіональному рівні здійснюється через підтримку або організацію проєктів, націлених на вирішення соціальних проблем громади (80%). Це пояснюється декількома причинами: з одного боку, соціальна спрямованість ініціатив відповідає місії більшості протестантських спільнот, як наслідування служіння Христа, який намагався полегшувати проблеми людей, викликаних їх соціальним становищем. З іншого боку, ні місцеві бюджети, ні органи місцевого самоврядування не зорієнтовані пріоритетно на вирішення соціальних проблем. Як зазначають місцеві можновладці, на це постійно не вистачає коштів. Тому ініціативи окремих організацій, які дозволяють покращити соціальний фон територіальної громади, завжди сприймаються позитивно представниками місцевої влади. Серед інших ініціатив протестанти також практикують подавати свої проєкти в місцеві бюджети (16% респондентів), брати участь у місцевих ініціативах інших організацій або представників влади, націлених на розбудову і розвиток регіону (24%), або будують позитивні відносини і приносять користь місцевій громаді через свою продукцію або послуги, тобто через безпосередню діяльність.

Висновки. Отже, протестантська етика, що стала основою побудови економічних взаємовідносин у провідних розвинутих країнах світу, має значення і для непротестантських країн, до яких можна віднести Україну. З'ясовано, що, не зважаючи на досить низький відсоток протестантів щодо інших релігій, що становить біля 2% населення України, вплив на соціально-економічні процеси набагато більший у зв'язку з тим, що їхня активність непропорційна їх кількості. Вплив протестантів здійснюється через організації, засновані протестантами або з переважною більшістю працівників-протестантів. Ми виявили фактори впливу бізнесу на економічні процеси України. Ці фактори було поділено на два види: фактори прямого та непрямого впливу. В свою чергу, в кожному факторі було виокремлено чинники та напрями впливу. До чинників та напрямів прямого впливу віднесено безпосередню діяльність протестантського бізнесу, вплив на галузевому та регіональному рівні, також через законотворчі ініціативи. До чинників непрямого впливу було віднесено створення позитивного клімату в колективі, підвищення рівня духовності контактних аудиторій, вплив на сім'ї співробітників та партнерів, соціальні ініціативи, вирішення проблем територіальної громади.

Ми провели анкетування представників протестантського бізнес-середовища, в якому взяло участь 70 респондентів з числа засновників, керівників, фінансових директорів, бухгалтерів та працівників протестантських фірм. Завдяки зібраним даним, було проаналізовано рівень жертвності протестантського бізнесу, виявлені напрями їх соціальної та громадської активності, взаємодія з місцевою громадою, участь у законотворчих процесах, вплив етики на прийняття управлінських

рішень, підтримка членів сім'ї тощо. Результати анкетування підтвердили вплив економічної етики протестантів на стабілізацію економічних процесів в Україні.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbr.htm> (дата звернення: 12.07.2021).
2. Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали). Київ : Razumkov centre, 2019. 70 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf (дата звернення: 13.07.2021).
3. До яких церков ходять українці: як змінювалася релігійна прихильність населення останні п'ять років. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/10/23/infografika/suspilstvo/yakux-cerkov-hodyat-ukrayinczi-yak-zminyuvalasya-relihijna-pryhylnist-naseleण्या-ostanni-pyat-rokiv> (дата звернення: 13.07.2021).
4. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні, затверджений Міністерством культури України за підсумками 2019 року. Інститут релігійної свободи. URL: <https://www.irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020> (дата звернення: 13.07.2021).
5. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 12.07.2021).
6. Протестанти – надбання України. Короткий огляд 2017. Київ: Поклик, 2017. 38 с.
7. Чисельність протестантів серед світових релігій і християнських конфесій. Християни для України. URL: <http://c4u.org.ua/chyselnist-protestantiv/> (дата звернення: 12.07.2021).

Г
Р
А
Ф
Е